

RAZPRAVE

Rajko Bratož

Martin Tourski in njegovi stiki s Panonijo

UDK 94(398)»3//« +235.5:929 sv. Martin

BRATOŽ Rajko, prof. dr., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, rajko.bratoz@guest.arnes.si

Martin Tourski in njegovi stiki s Panonijo

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006 (134), št. 3–4, str. 259–281, 105 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava tri vprašanja, ki se navezujejo na osebnost in delo Martina Tourskega, pri čemer avtor sprejema tako imenovano dolgo kronologijo Martinovega življenja (316/317–397). (1) Prikaz Martinove mladosti v Savariji je posvečen vojaškemu okolju, iz katerega je izhajal, ter vprašanju razvoja krščanstva v panonskem prostoru in posebej v Savariji v Konstantinovi dobi. (2) Martinov obisk v Panoniji po odpustu iz vojske (357/358) in njegov spopad z arijanci osvetljuje okoliščine in oblike verskih spopadov med pravovernimi in arijanci. Podoba, kot jo posreduje *Vita s. Martini* Sulpicija Severa, je skladna s podatki, ki jih prinašata historiografija in polemična publicistika druge polovice 4. stoletja. Zanesljiva identifikacija Martinovih arijanskih nasprotnikov ni mogoča. (3) O čaščenju Martina kot škofa s svetniškim slovesom v panonskem prostoru v 5. in 6. stoletju ni podatkov. Na njegovo verjetnost kaže zlasti ime in duhovna usmeritev škofa Martina iz Brage, ki je izhajal iz panonskega prostora in je bil predan Martinovemu čaščenju. Po propadu antičnih struktur v Panoniji se je Martinovo čaščenje razširilo po karolinških zmagah nad Avari ob koncu 8. stoletja.

Avtorski izvleček

UDC 94(398)»3//« +235.5:929 sv. Martin

BRATOŽ Rajko, PhD Full Professor, Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, rajko.bratoz@guest.arnes.si

Martin of Tours and His Contacts with Pannonia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006 (134), No. 3–4, pp. 259–281, 105 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Adopting the so-called long chronology of Martin's life (316/317–397), this paper examines three episodes in the life and work of Martin of Tours. Depicting Martin's youth in Sabaria, the first chapter describes the military milieu of Martin's early life and the development of Christianity in Pannonia, and especially in Sabaria, during the reign of Emperor Constantine. The second chapter discusses Martin's visit to Pannonia after his release from the army (357/358) and his clash with the Aryans, which throws light upon religious conflicts between members of the orthodox religion and the Aryans. It is impossible to establish an authentic identification of these Aryan adversaries. The image of Martin that is described in Sulpicius Severus's book *Vita s. Martini* is congruent with historiographic data and with facts cited by polemic journalism of the second half of the 4th century. The last chapter discusses possible, yet unsubstantiated adoration of Martin in Pannonia in the 5th and the 6th centuries. Martin's status of a bishop with a holy reputation is indicated primarily by the name and religious preference of Bishop Martin of Braga, himself born in Pannonia, who was a devout worshipper of Martin of Tours. The adoration of Martin of Tours spread after the Carolingians defeated the Avars at the end of the 8th century.

Author's Abstract

V prispevku o Martinovih stikih s krščansko Panonijo želimo posebej izpostaviti tri teme, ki se navezujejo na največjo osebnost zgodnjekrščanske dobe iz panonskega prostora: rojstvo in zgodnja leta v panonski Savariji, njegov kasnejši in edini v literarnem izročilu opisani obisk domovine v enem od prelomnih obdobj njegovega življenja (zaključek vojaške službe, opredelitev za asketski način življenja, spopad z arianizmom) ter vprašanje začetkov in razvoja Martinovega svetniškega čaščenja v panonskem prostoru in njegovem sosledstvu v 5. in 6. stoletju. Prvi dve vprašanji se nanašata na prvih šest poglavij »Življenja sv. Martina« Sulpicija Severa, katerih razumevanje in razlaga se tesno navezujeta na zapletena vprašanja kronologije svetnikovega življenja. Pri tretjem vprašanju bomo poskušali dati kratek oris sicer precej dolge poti do uveljavitve Martinovega svetniškega čaščenja na območju njegove domovine.

1. Začetki krščanstva v rimski Panoniji – Martinov panonski izvor in družbeno poreklo

Panonija, najpomembnejša rimska dežela v Podonavju, je bila po delitvi v dve provinci v zgodnjem 2. stoletju v toku Dioklecijanovih upravnih reform dve stoletji kasneje razdeljena na štiri province. V večjem zahodnem delu sta bili ustanovljeni provinci *Pannonia Prima* in *Savia*, na ozemlju Spodnje Panonije *Valeria* in *Pannonia Secunda*. Obsežno ozemlje je z osrednjim delom obsegalo današnje zahodno Madžarsko (pretežni del provinc *Pannonia I* in *Valeria*) ter severno Hrvaško (pretežni del provinc *Savia* in *Pannonia II*), vendar se je z delom ozemlja raztezalo tudi na območje Avstrije, Slovenije, Bosne in Hercegovine ter Srbije. Današnja ureditev tega prostora se močno odraža na področju arheoloških raziskav zgodnjekrščanskega obdobja. Ob maloštevilnih, večinoma zgodovinskih sintezah in tematsko zasnovanih študijah, praviloma starejšega datuma, ki zajemajo celoten panonski prostor,¹ se arheološke raziskave praviloma nanašajo na posamezne dele panonskega prostora, kar otežuje pregled nad razvojem na celotnem območju. Arheološka zapuščina je dokaj obsežna in se z raziskavami postopoma povečuje. Po naši okvirni evidenci znaša okrog 20 zgodnjekrščanskih cerkva, najmanj 84 napisov (iz najmanj 14 najdišč) in veliko število drobnih predmetov krščanskega značaja, ki so bodisi sestavljali inventar zgodnjekrščanskih cerkva bodisi so bili v osebni lasti krščanskega prebivalstva.²

Avtor se zahvaljuje prof. Dorottyji Gáspár (univerza v Szegedu) za pomoč pri zbiranju gradiva in za vodstvo pri ogledu arheoloških ostankov Savarije. Prispevek je bil predstavljen v obliki referata na simpoziju »San Martino di Tours: culto, storia e iconografia tra Italia ed Europa« (Tolmezzo, 24.–25. junija 2006) in kot vabljeni predavanje na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu (26. oktobra 2006).

¹ J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris 1918 (izhodiščna študija za moderne raziskave); H. LECLERCQ, *Illyricum*, *DACL* 7/1, 1926, 89–180 (obsežen enciklopedični pregled). Celotno panonsko območje zajemajo tri starejše študije madžarskih avtorjev: A. ALFÖLDI, *Tracce del cristianesimo nell'epoca delle grandi migrazioni in Ungheria*. Studi ungheresi sul tardo impero (Quaderni dell'impero: Roma e le province II), Istituto di studi Romani 1938 (kratka zgodovinska sinteza); L. NAGY, *Pannonia sacra*, Budapest 1938 (arheološka monografija); T. NAGY, *A Pannoniai kereszténység története a Római védelem és az ősszeomlásáig* (Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes), Dissertationes Pannonicae II, 12, Budapest 1939. Za razvoj v 4. stoletju nazadnje A. CEDILNIK, *Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim. Balkansko-podonavski prostor v poročilih Atanazija, Hilarija, Sokrata Sholastika, Sozomena, Teodoret in Filostorgija*, Ljubljana 2004.

² Izbor novejših pregledov krščanstva v Panoniji po letu 1980 v kronološkem zaporedju objav po območjih. (I) Severna Panonija (*Pannonia I*, *Valeria*): E.B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde*, v: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Linz 1982, 255–293; E. TÓTH, *Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen*, v: E. BOSHOF, H. WOLFF, *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, Köln, Weimar, Wien 1994, 241–272; D. GÁSPÁR, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary*, BAR International Series 1010, Oxford 2002 (temeljni pregled z izčrпно literaturo za madžarski prostor). (II) Južna Panonija (*Savia*, *Pannonia II*): Ž. DEMO (ur.), *Od nepobjedivog sunca do sonca pravde. Rano krščanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj* (From the Invincible Sun to the Sun of Justice. Early Christianity in Continental Croatia), Zagreb 1994; B. MIGOTTI, *Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia). A catalogue of finds and sites*, BAR International Series 684, Oxford 1997 (temeljni pregled z izčrпно literaturo za območje severne Hrvaške). (III) Ostala območja Panonije: Severozahodni panonski prostor na ozemlju današnje Avstrije: R. PILLINGER, *Frühes Christentum in Österreich. Ein Überblick an Hand der Denkmäler*, *Mitteilungen zur frühchristlichen Archäologie in Österreich* 5, 1993, 4–27. Jugozahodni panonski prostor na ozemlju današnje Slovenije: R. BRATOŽ (in kot sodelavec T. KNIFIC), *Cristianesimo antico nel territorio della Slovenia*, v: A. TILATTI (ur.), *La cristianizzazione degli Slavi nell'arco alpino orientale (secoli VI-IX)*, Roma, Gorizia 2005, 109–143. Jugovzhodni panonski prostor (Sirmij in Bassianae z okolico) na ozemlju današnje Srbije: N. DUVAL, *Sirmium »ville impériale« ou »capitale«?*, *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina* 26, 1979, 53–90; v pripravi je 5. zvezek serije *Sirmium* z objavo zgodnjekrščanskih najdb. Južnopanonski prostor južno od Save na območju današnje Bosne in Hercegovine: Dj. BASLER, *Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und Herzegowina*, Wien 1993. (IV) Dragoceno gradivo za

Začetki krščanstva v Panoniji padejo v 3. stoletje. Njegov izvor, značilnosti in razvoj se dajo rekonstruirati iz ohranjenih spisov škofa Viktorina iz Petovione. Njegovi spisi odražajo dokaj razvito krščansko življenje, ki ga označujejo izraziti vplivi Vzhoda. Verska skupnost, ki jo je vodil, je bila socialno dokaj razslojena, v njej so bile poznane, morda pa tudi razširjene heretične predstave pod vplivom gnosticizma in drugih duhovnih gibanj 3. stoletja.³ Poleg Petovione je obstajal v tej dobi škofijski sedež v Cibalah. Tamkajšnji škof Eusebius je umrl mučeniške smrti »mnogo let« pred Dioklecijanovim preganjanjem kristjanov, najverjetneje v času cesarja Valerijana (257 ali 259). V primerjavi z razmerami v drugi polovici 3. stoletja se kaže krščanstvo v času preganjanja kristjanov v dobi Dioklecijana in tetarhov (od 303 do teoretično 311) v bistveno bolj razviti obliki. Število poznanih žrtev je bilo znatno (okrog 30 poznanih po imenu), vendar pa so bile – z izjemo škofa Kvirina iz Siscije, ki je bil usmrčen v Savariji – vse ostale po imenu poznane žrtve usmrčene v Drugi Panoniji, med temi z eno izjemo vse v Sirmiju. Peganjanje je bilo očitno neenakomerno. Močno prizadeta je bila krščanska skupnost v Sirmiju, ki je izgubila škofa, ob njem pa še nekaj desetih klerikov in laikov (med njimi več žensk), prav tako je bilo v panonski metropoli usmrčenih nekaj kristjanov iz bližnjega Singiduna v provinci Meziji. Edina po imenu poznana žrtev z območja zahodnonpanonskega prostora in ena najbolj poznih v celotnem podonavskem prostoru je bil škof Kvirin iz Siscije. Ta ni bil usmrčen v svojem mestu, ki je bilo obenem glavno mesto province Savije, temveč v Savariji, glavnem mestu Prve Panonije. Kasnejši spis o mučeništvu (*passio Quirini*) predpostavlja, da provincialni namestnik Savije ni imel pravice obsojanja na smrt, kar se zdi nenavadna poteza. Provincialni namestnik je v vlogi sodnika načeloma smel obsojati na smrt. Poleg tega provinca Savija ni bila nižjega ranga od Prve Panonije; če sodimo po podatkih, ki jih posreduje *Notitia dignitatum*, je imel kasneje njen upravitnik celo višji rang (*corrector*).⁴ Za presenetljivo odsotnost omemb žrtev iz obeh severnih panonskih provinc, Valerije in Prve Panonije, ni mogoče dati jasnega in prepričljivega pojasnila. Verjetnejši vzrok kot majhna intenzivnost preganjanj je propad izročila o tamkajšnjih žrtvah zaradi katastrofalnega razvoja na območju obeh provinc severne Panonije v poznem 4. in zgodnjem 5. stoletju.⁵ Vsi štirje škofijski sedeži na tleh Panonije, ki se omenjajo pred nastopom Konstantina

celotno območje Panonije prinašata zbornika dveh simpozijev: R. MÜLLER (ur.), *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend*, *Zalai Múzeum* 11, 2002 (zbornik simpozija v Keszthelyju novembra 2000); M. ŠAŠEL KOS, P. SCHERRER (izd.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I*, Ljubljana 2003; *Pannonia II*, Ljubljana 2004 (prikazi novega stanja raziskav avtonomnih panonskih mest, ki prinašajo tudi ustrezne orise razvoja krščanstva).

³ Edicije Viktorinovih spisov s prevodi in komentarji: VICTORIN DE POETOVIO, *Sur l'Apocalypse suivie du Fragment chronologique et de La construction du monde* (izd. M. DULAËY), SC 423, 1997; Viktorin Ptujski, *Razlaga razodetja in drugi spisi* (izd. M. ŠPELIČ), Celje 1999; VITTORINO DI PETOVIO, *Opere* (izd. M. VERONESE, *Corpus scriptorum Ecclesiae Aquileiensis* 2), Aquileia 2002; Temeljna študija: M. DULAËY, *Victorin de Poetovio. Premier exégète latin*, Paris 1993. Izbor novejšje literature o Viktorinu: R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino fra Aquileia e Poetovio*, Udine, Gorizia 1999, 267–354; Isti, *Verske razmere v Petovionu v drugi polovici 3. stoletja v luči poročil škofa Viktorina*, v: M. VOMER GOJKOVIČ, N. KOLAR (ur.), *Ptuj v rimskem cesarstvu. Mitraizem in njegova doba*, *Archaeologia Poetovionensis* 2, Ptuj 2001, 313–325; S. KRAJNC (izd.), *Mednarodni znanstveni simpozij ob 1700-letnici smrti sv. Viktorina Ptujkega*, Ptuj 2003.

⁴ *Passio s. Quirini* (Th. RUINART, *Acta Martyrum*, Ratisbonae 1859, 522–524); prim. *Notitia dignitatum* Oc. I 83 (*corrector Sauriae*); I 87 (*praeses Pannoniae primae*).

⁵ M. JARAK, *Martyres Pannoniae – the Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, v: R. BRATOŽ (ur.), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätromischen Zeit*, Ljubljana 1996, 263–289; R. BRATOŽ, *Dioklecijanovo preganjanje kristjanov v provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana*, v: S. KRAJNC (ur.), *Mednarodni znanstveni simpozij ob 1700 – letnici smrti sv. Viktorina Ptujkega. Zbornik razprav*, Ptuj 2003, 29–98; isti, *Die diokletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen*, v: A. DEMANDT, A. GOLTZ, H. SCHLANGE-SCHÖNINGEN (ur.), *Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende*, Berlin, New York 2004, 115–140; isti, *Verzeichnis der Opfer der Christenverfolgungen in den Donau- und Balkanprovinzen*, *prav tam*, 209–252; dopolnjena italijanska izdaja razprave: R. BRATOŽ, *Le persecuzioni dei cristiani nelle province danubiane e balcaniche sotto Diocleziano*, *Quaderni Giuliani di Storia* 25, Trieste 2004, 261–342.

(od teh je bila Petoviona med upravnimi reformami priključena Noriku), so ležali na ozemlju južnopanonskih provinc.⁶

Če sledimo biografiji Sulpicija Severa kot temeljnemu viru o Martinu, je bil kasnejši galski škof svetniškega slovesa rojen v panonski Savariji v družini, ki je pripadala privilegiranim družbenim slojem. Njegov oče je bil vojak, ki je kasneje, verjetno po odhodu iz Panonije, napredoval v vojaškega tribuna (*tribunus militum*).⁷ S tem napredovanjem se je povzpел v vojaški hierarhiji dokaj visoko. Kot je znano, so se v posameznih primerih nosilci tega naslova celo povzpeli na cesarski prestol, na primer Konstatin v letu 306, v letu 364 pa Martinov sodobnik in panonski rojak Valentinijan.⁸ Ker se je nahajal v Savariji oddelek gardnih konjeniških enot (*legio palatina*) z imenom *Lancearii Sabarienses*, bi mogli vojaški poklic Martinovega očeta povezati s to vojaško enoto, ki je bila kasneje prestavljena v Galijo.⁹

Pri prikazu Martinovih stikov s panonskim prostorom, iz katerega je izhajal, se ne moremo izogniti dvema zapletenima vprašanjema kronologije, na katera na podlagi razpoložljivih virov ni mogoče dati zanesljivega odgovora. Pri tem puščamo – razen v enem primeru – ob strani kot zanemarljive vrednosti morebitna časovna zaokroževanja, ki so v posameznostih vzrok za nekajletne razlike pri datiranju. Ker sporoča Sulpicij Sever v biografiji samo relativno kronologijo, v svojih Dialogih pa posreduje tudi zelo malo podatkov, ki bi omogočili absolutno datiranje posameznih epizod iz Martinovega življenja, se odpira zlasti pri razlagi Martinove mladosti in začetkov javnega delovanja nenavadno velika kronološka vrzel dveh desetletij: ali je bil Martin rojen (po tako imenovani dolgi kronologiji) okrog leta 316¹⁰ ali (po tako imenovani kratki kronologiji) šele okrog 336.¹¹ V zvezi z epizodo, ki je za osvetlitev

⁶ R. BRATOŽ, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, ZČ 40, 1986, 363–395, zlasti 384–385.

⁷ Sulpicius Severus, *Vita s. Martini* 2,1 (izd. J. FONTAINE, SC 133, 1967, 254): *Igitur Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est, parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis, gentilibus tamen. (2) Pater eius miles primum, post tribunus militum fuit...* Na tej podlagi tudi GREGORIUS, *Historiae* 10,31 (izd. B. KRUSCH, R. BUCHNER, Darmstadt 1977, vol. II, 400, III.: *Fuit autem de regione Pannoniae, civitate Sabariae*). Dva avtorja pesniških biografij galskega svetnika sta sledila prozni biografiji Sulpicija Severa: (1) PAULINUS PETROCORDIENSIS, *De vita s. Martini* I–VI (PL 61, 1007–1072) je v uvodnih verzih omenil njegov panonski izvor in poreklo iz višjih slojev (*Vita s. Martini* 1,11–13 v PL 61, 1011 A: *Quem (sc. Martinum) procul in nostram misit fecunda salutem / Pannonia, haud humili generatum stirpe, tribunus / nam genitor, clarus meritorum laude ...*). (2) VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita s. Martini* I–IV (izd. F. LEO, MGH AA 4,1, 1981, 293–370) je omenil izvor iz panonske Savarije (*Vita s. Martini* 1,45–46 (ed. cit., 296): *... Martini gesta beati, / Pannoniae geniti qua clara Savaria vernat*). Med vzhodnimi viri sta Sulpicijevo oznako izvora (*apud Sabareias tēs Pannonias*) povzela SOZOMENOS, HE 3,14,38 (SC 418, 1996, 134) in *Synax. Eccl. CP*, Nov. 10,3 (st. 211). O nenavadni oznaki družbene pripadnosti (*non infimis*), ki jo je prevzel tudi Gregor Tourski, prim. J. FONTAINE, SC 134, 1968, 434–436. Napredovanje Martinovega očeta v vojaškega tribuna je pomenilo pripadnost viteškemu stanu (prim. A. DEMANDT, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, München 1989, 273–274).

⁸ PLRE I, 223–224 (Fl. Val. Constantinus 4); 933–934 (Flavius Valentinianus 7).

⁹ *Notitia dignitatum Oc.* V 9; 152; VII 82 (*intra Gallias*). Prim. D. HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer*, Düsseldorf 1969, Bd. I, 226 (z op. 135 v Bd. II, 86); 261; 330; 405–407 (kot *legio pseudocomitatensis*).

¹⁰ Nam dostopen izbor avtorjev, ki dajejo prednost dolgi kronologiji: E. GRIFFE, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine* 1, Paris 1964, 270–298, zlasti 274; J. LAHACHE, Martino, vescovo di Tours, santo, *Bibliotheca sanctorum* 8, 1967, 1248–1279; J. FONTAINE, SC 134, 1968, 498–508; CH. MOHRMANN v: *Vite dei santi IV*, Verona 1975, XVIII–XXI; 256–258 (J.W. SMIT, komentar k *Vita Martini* 2,2); J. FONTAINE, Martin (saint), *Dictionnaire de Spiritualité*, fasc. 68–69, 1979, 687–694; R. VAN DAM, *Leadership and Community in Late Antique Gaul*, Berkeley, Los Angeles, London 1985, 124; L. PIETRI, Martin von Tours, *Theologische Realenzyklopädie* 22, 1992, 194–196; kratko tudi *Der Neue Pauly* 7, 1999, 964; nazadnje A. PERŠIČ, San Martino, »protomonaco« d'Occidente e testimone della spiritualità di Aquileia cristiana, v: A. GERETTI (ur.), *Martino. Un santo e la sua civiltà nel racconto dell'arte*, Milano 2006, 41–77, zlasti 45 in 76).

¹¹ H. DELEHAYE, Saint Martin et Sulpice Severe, *Analecta Bollandiana* 38, 1920, 5–136, zlasti 19–33; S. STANCLIFFE, *St. Martin and his Hagiographer. History and Miracle in Sulpicius Severus*, Oxford 1983, zlasti 111–133; kratki kronologiji se pridružuje se tudi D. VON DER NAHMER, Martin v. Tours, *Lexikon des Mittelalters* 6, 1993, 344–345.

Martinovih stikov s Panonijo osrednjega pomena, se postavlja vprašanje, ali je bil ob svojem prihodu v Panonijo zrel moški pri štiridesetih letih z velikimi življenjskimi izkušnjami (več kot dve desetletji dolgo služenje v vojski, še nekoliko daljša privrženost krščanstvu) ali pa kot dvajsetletni mladenič, ki se je opredelil za asketizem in mu je nenavadno zgodaj uspelo izstopiti iz vojaške službe.

Drugo vprašanje kronologije, ki je prav tako bistvenega pomena za Martinov prihod v Panonijo, je datiranje njegovega izstopa iz vojske: datiranje tega dogodka v čas po uspešnem pohodu proti Alamanom jeseni leta 357, po najnovejšem predlogu celo eno leto kasneje, izpodbija historičnost njegovega prvega srečanja s škofom Hilarijem v Poitiersu po izstopu iz vojske, saj je bil škof neposredno po sinodi v Biterah (*Bitterae*, dan. Béziers) v aprilu ali maju 356 izgnan v maloazijsko Frigijo. Martin naj bi odpotoval v Panonijo po krajšem, vendar nedoločljivo dolgem (*aliquandiu*) zadrževanju pri Hilariju, ki naj bi imel nanj izredno močan duhovni vpliv.

Glede prvega vprašanja se nam zdi daljša kronologija bolj verjetna, kljub vrsti tehtnih pomislekov, ki so jih izrazili v tej zvezi Hippolyte Delehay (1920) in pred dobrima dvema desetletjema na sugestiven način Clare Stancliffe (1983), pridružujejo pa se ji tudi nekateri drugi raziskovalci. Pri tehtanju razlogov v prid ene ali druge razlage je odločilnega pomena en podatek: Sulpicij Sever poroča v *Dialogih* – v obliki pripovedi Martinovega učenca Gala – da je samooklicani cesar Magnus Maximus v času spopada s Priscilijanom in njegovimi privrženici v španski cerkvi (385), do katerega je zavzel svoje stališče tudi Martin kot tourski škof, sprejel Martina na dvoru v Treverih na zasebno večerjo. Obedovala sta samo Martin in samozvani cesar, stregla pa naj bi jima po imenu neznana cesarica. Cesar in njegova žena, oba pravoverna kristjana, sta namreč po Sulpicijevem poročanju večkrat povabila škofa na dvor, da bi se z njim pogovarjala o verskih vprašanjih.¹² Ob tem dodaja, da je bil Martin tedaj že v sedemdesetem letu starosti (*iam septuagenarius*).¹³ Težko si predstavljamo, da bi avtor, ki je osem let kasneje (393/394) med zbiranjem gradiva za biografijo Martina obiskal,¹⁴ zagrešil tako veliko napako, da bi kot sedemdesetletnika označil človeka, ki bi bil dejansko star šele petdeset let. Kljub dokaj retorično oblikovani epizodi bi to ne pomenilo le pretiravanja, temveč ponarejanje življenjepisa.¹⁵ Gregor Tourski, škof v Toursu v letih 573–594 ali skoraj točno dve stoletji za Martinom (371/2–397), je poleg tistih podatkov o svojem predhodniku, ki jih je dobil v Sulpicijevi biografiji in v drugih njegovih spisih, imel na razpolago tudi kratke zapise o domačih škofih, kakršne so sestavljali običajno na škofijskih sedežih in so služili za kronikalno zasnovane sezname škofov. Za Martina sporoča na podlagi vseh razpo-

¹² *Dialogi* 2,6,3 (izd. C. HALM, *CSEL* 1, 1866, 187): *Hic (sc. Magnus Maximus) Martinum saepius euocatum receptumque intra palatium uenerabiliter honorabat...*, pri čemer avtor dodaja, da je bila po imenu neznana cesarjeva žena posebej prevzeta od Martinovih govorov.

¹³ *Dialogi* 2,7,4 (*CSEL* 1, 188–189): ... *Martino ... iam septuagenario ... regina seruiuit et ministravit edenti...* (prim. C. STANCLIFFE, *St. Martin*, 133, z domnevo, da gre za retorično pretiravanje). Martin je bil sprejet na dvoru še ob drugi priložnosti okvirno v istem obdobju (385–386), ki jo opisuje *Vita s. Martini* 20,4–7. Ta obisk ob slavnostni priložnosti z več izbranimi gosti prinaša epizodo, ki odraža za tisti čas značilen porast ugleda cerkvenih dostojanstvenikov v odnosu do nosilcev posvetne oblasti. Martin, ki je kot posebej počaščen gost prvi nazdravil iz skupne čaše, te ni izročil cesarju kot gostitelju in po rangi najvišji osebi pri omizju, temveč svojemu diakonu(!), da bi na ta način poudaril večjo veljavo duhovne oblasti nad posvetno. Gl. k mestu J. FONTAINE, *SC* 135, 932–938 (v epizodi omenjeni *consul Euodius* je opravljal konzulat v letu 386; *PLRE* I, 297, s.v. Flavius Euodius 2; *CLRE*, a. 386). O Martinovih odnosih s cesarskim dvorom gl. L. PIETRI, *Naissance d'une cité chrétienne. La ville de Tours du IVe au VIe siècle*, Collection de l'École française de Rome 69, 1983, 77–83; H. HEINEN, *Frühchristliches Trier. Von den Anfängen bis zur Völkerwanderung*, Trier 1996, 203–216.

¹⁴ *Dialogi* 2,13,3–4 (*CSEL* 1, 196).

¹⁵ Prim. C. STANCLIFFE, *St. Martin*, 129–133 (ob upoštevanju tega dejstva avtorica zastopa krajšo kronologijo).

ložljivih virov letnico nastopa pontifikata (371/372), na dneve natančno oznako več kot šestindvajsetletnega pontifikata ter smrt v 81. letu starosti v letu 397¹⁶, ob tem pa tudi letnico rojstva, ki jo je – verjetno res na podlagi podatkov iz Sulpicijevih spisov – izračunal sam (enajsto leto Konstantinove vlade, torej 316/317).¹⁷

Četudi bi Gregor z izjemo dolžine pontifikata in datuma smrti vse ostale elemente kronologije izračunal iz Sulpicijevega podatka, da je bil Martin v času sprejema na cesarskem dvoru v Treverih v letu 385 star sedemdeset let, se nam zdi dolga kronologija verjetnejša. Več razlogov govori po našem prepričanju zanjo, kljub nenavadnemu Sulpicijevemu »preskoku« dvajsetih let življenja, ki je glede na časovno trajanje enak časovnemu neskladju, po katerem bi petdesetletnika označil z izrazom *septuagenarius*. V biografiji sledi znameniti epizodi Martinove delitve plašča v Amiensu in omembi njegovega krsta v starosti osemnajstih let (po daljši kronologiji okrog 334/335, po krajši dve desetletji kasneje) omemba Martinovega (dveletnega ali bistveno daljšega) služenja v vojski (torej do 336/337 oziroma 356/357).¹⁸ Za naslednjo epizodo – odpust iz vojske med pohodi cesarja Julijana proti Alamanom – je mogoče postaviti na podlagi drugih virov absolutno kronologijo. Ker gre najverjetneje za dogodek po nastopu jeseni 357, je odstopanje v primeru kratke kronologije malenkostno, v primeru dolge kronologije pa znaša okvirno dve desetletji, kar bi pomenilo, da je Sulpicij »preskočil« dve desetletji Martinove vojaške službe.¹⁹

Medtem ko Sulpicij za morebitno dvajset let previsoko starostno oznako svojega vzornika v letu 385 ni imel razloga, pa obstajajo razlogi, zaradi katerih bi Martinovo običajno dolgo služenje v vojski (25 let) skrčil za dvajset let. Podoba Martina kot asketa in nato asketsko živečega škofa, ki bi bil pred tem več kot dve desetletji vojak v elitni in dobro plačani gardni enoti, bi v času oblikovanja meniškega ideala na krščanskem Zahodu naletela na odpor v krogih doslednih zagovornikov tega ideala. Če sodimo po Hieronimu so privrženci asketskega ideala imeli zadržke do tistih, ki so se posvetili asketskemu življenju šele po zaključku uspešne posvetne kariere, še zlasti vojaške. V takem njihovem ravnanju so videli nenačelnost, njihovo predhodno služenje dvema gospodarjema oziroma »nepopolno služenje Bogu«. ²⁰ Pomisleki do upokojenih vojakov so obstajali tudi med laičnimi kristjani, zlasti pa v sami Cerkvi, ki je skušala onemogočiti primere, da bi odsluženi vojaki zasedali mesta v duhovniškem poklicu ali postali celo voditelji cerkvenih skupnosti. Dva Martinova sodobnika na Petrovem prestolu, Damas in zlasti Siricij, sta izrecno prepovedala prestop nekdanjih vojakov v

¹⁶ Gregorius, *Historiae* 10,31,3: izvolitev za škofa *anno VIII. Valentis et Valentiniani*, torej 371–372; smrt v 81. letu starosti (*obiit ... anno LXXXI. aetatis*) po več kot šestindvajsetletnem pontifikatu (*Sedit autem annis XXVI, menses IIII, dies XVII* (morda le VII)). V *Historiae* 1,48 sporoča letnico smrti: *Arcadi vero et Honori secundo imperii anno sanctus Martinus Turonorum episcopus ... migravit ad Christum. Transiit autem ... Attico Caesarioque consolibus* (torej 397; gl. PLRE II, 1242; CLRE, a. 397). O kronologiji Martinovega pontifikata gl. L. PIETRI, *Naissance d'une cité chrétienne. La ville de Tours*, str. 4.

¹⁷ *Historiae* 1,36: ... *Huius* (sc. Constantini) *imperii anno undecimo ... beatissimus praesul Martinus apud Sabariam Pannoniae civitatem nascitur parentibus gentilibus, non tamen infimis*. Ob upoštevanju datuma Konstantinovega nastopa (25. 7. 306) se nanaša Gregorjeva oznaka okvirno na razdobje od srede leta 316 do srede leta 317. O Gregorjevi kronologiji prim. S. STANCLIFFE, *St. Martin*, 115–118.

¹⁸ *Vita Martini* 3,6: *Qua Martinus expectatione suspensus per biennium fere posteaquam est baptismum consecutus solo licet nomine militavit*. Stavke dopušča dvojno razlago: (a) če se zveza *per biennium fere* nanaša na povedek *militavit*, je s tem označena dolžina služenja; (b) če se zveza nanaša na *suspensus*, je zaključek stavka – *solo licet nomine militavit* – brez časovne omejitve (tako je s postavitvijo ločil predvidel C. HALM (CSEL I, 114), v tem smislu sta stavek prevedela J. FONTAINE, SC 133, 259 in L. CANALI, *Vite dei santi* IV, 15; prim. C. STANCLIFFE, *St. Martin*, 126–128).

¹⁹ *Vita Martini* 3–4.

²⁰ Prim. HIERONYMUS, *Epistula* 60,9 (... *mih non placent dilationes istae imperfectae servitutis Dei* ...).

duhovniški stan;²¹ prestop pred zaključkom celotne vojaške službe (*stipendiis non peractis*) je prepovedovala kasneje tudi cesarska zakonodaja.²² Martin je postal po zaključku vojaške kariere, ki ga je očitno trajno zaznamovala,²³ najprej za okroglo poldrugo desetletje asket in zatem voditelj asketske skupnosti, nato za več kot četrto stoletja škof. Vojaško preteklost bi mogli njegovi nasprotniki izkoristiti za napade nanj. Zato so obstajali tehtni razlogi, da je Sulpicij njegovo vojaško kariero skrčil na najnujnejše podatke in s tem zameglil njeno pravo podobo. V hagiografski književnosti pozne antike se ponuja vzporednica s stoletje kasnejšim Evgipijevim življenjem svetega Severina iz Norika. Avtor ni dal prikaza celotne Severinove življenjske poti, pač pa je v celoti izpustil obdobje pred njegovo konverzijo v meništvo oziroma pred njegovim prihodom v Norik.²⁴

Iz razgibane, vendar v podrobnostih malo poznane zgodovine Panonije in posebej Savarije v času cesarja Konstantina, naj navedemo nekaj pomembnejših dogodkov. Če se držimo dolge kronologije, pade Martinovo rojstvo v prelomni čas: v prvi državljanski vojni med Konstantinom in Licinijem je po Konstantinovi zmagi v bitki pri Cibalah (*Cibalae*, dan. Vinkovci) v Drugi Panoniji (8. oktobra 316) ozemlje celotnega Ilirika prišlo pod njegovo oblast in bilo s tem priključeno zahodnemu delu cesarstva.²⁵ V času, ko je Konstantin že jasno kazal naklonjenost krščanstvu, so Martinovi starši, ki so pripadali privilegiranim družbenim slojem, obdržali pogansko vero. V Savariji, glavnem mestu province *Pannonia Prima*, je bilo krščanstvo že razširjeno. V obdobju pred zmago krščanstva je bilo mesto prizorišče usmrtitve škofa Kvirina iz Siscije (308), v vsem območju provinc srednjega Podonavja najpoznejše žrtve preganjanja kristjanov. Očitno se je dogodek močno vtisnil v spomin, saj ga omenja cela vrsta virov. V poznem 4. stoletju je neznani avtor, najverjetneje prav v Savariji ali vsaj v Prvi Panoniji, sestavil spis o škofovem mučeništvu, ki prinaša več omemb lokalnega značaja. V spisu se omenja skupina krščanskih žena (*Christianae mulieres*), ki naj bi obiskale zaprtega škofa, prav tako navzočnost kristjanov pri njegovi usmrtitvi. *Passio* omenja najdbo škofovih posmrtnih ostankov in nastanek molilnice (*locus orationis*) v bližini kraja najdbe ter kasnejši pokop škofovih posmrtnih ostankov v baziliki v bližini severnih mestnih vrat (*basilica ad Scarabetensem portam*), ki je postala romarski kraj (gl. sliko 1).²⁶

Dosedanje arheološke raziskave niso zanesljivo potrdile obstoja in lege obeh zgodnje-krščanskih objektov, ki jih omenja *passio Quirini*, zato ostajajo vsi poskusi njihovega lokali-

²¹ Prim. DAMASUS (SIRICIUS?), *Epistula* 10,7 (*ad Gallos*; PL 13, 1186; zadržek do vojakov, ki bi lahko po sprejemu krsta živeli grešno življenje ali celo storili nasilna in krivična dejanja); SIRICIUS, *Epistula ad episcopos Africae* 2,III (PL 13, 1158–1159; *Item, si quis post remissionem peccatorum* (torej krstu) *cingulum militiae saecularis habuerit, ad clerum admitti non debet*); *Epistula* 10,7 (PL 13, 1186); gl. tudi A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire* 284–602, Oxford 1973, 923–924; 1386 op. 135 (s podrobnimi navedbami virov od 4. do 6. stol.).

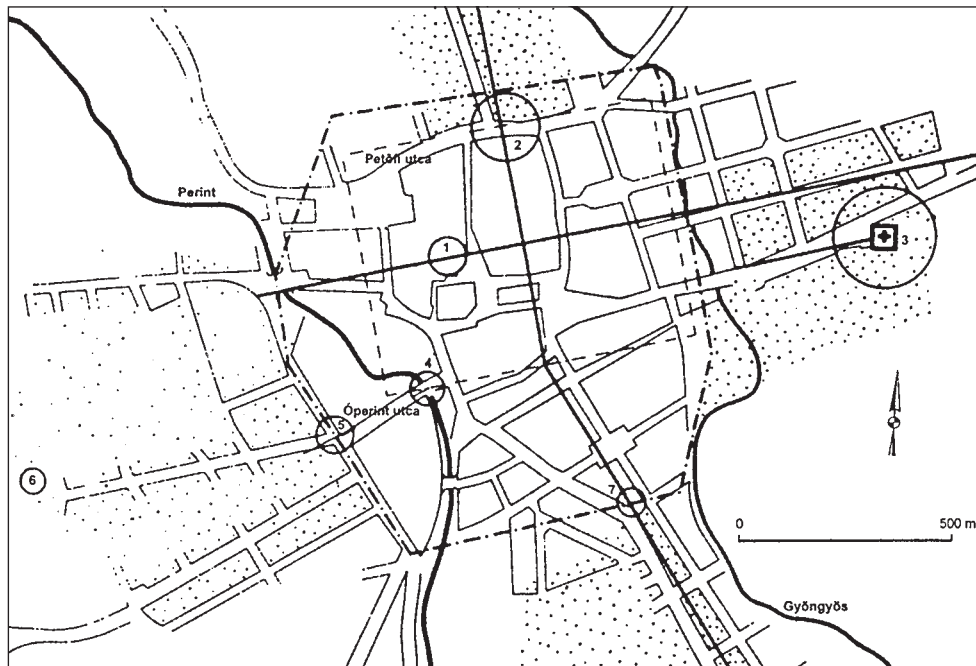
²² Prim. *Novella Valentiniani* 7,3 (447); *Codex Iustinianus* 1,3,27 (466; splošno se dovoljuje vstop v klerikalni stan po zaključku posvetne kariere, vendar so od tega izvzeti *cohortales*); prim. A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 1386 op. 138–139.

²³ O Martinu kot škofu, prežetem z vojaško mentaliteto, prim. *Vita Martini* 14,5; *Epist.* 3,13; *Dialogi* 2,11. R. VAN DAM, *Leadership and Community*, 124–125 (z oznako »militant bishop«; avtor primerja njegovo kariero z vrstnikom panonskega porekla cesarjem Valentinijanom); L. PIETRI, *Naissance d'une cité chrétienne. La ville de Tours*, 64–67.

²⁴ F. LOTTER, *Severinus von Noricum. Legende und historische Wirklichkeit*, Stuttgart 1976, zlasti 156–166.

²⁵ *Origo Constantini* (Anonymus Valesianus I) 15–17 (izd. I. KÖNIG), Trier 1987, 40–42 in 116–129 (izčrpen komentar).

²⁶ *Passio s. Quirini* 4–5 (Th. RUINART, *Acta martyrum*, Ratisbonae 1859, 523–524): (5) *Cuius corpus non longe ab eodem loco, ubi demersum fuerat, inventum est; ubi etiam locus orationis habetur. Sed ipsum sanctum corpus in basilica ad Scarabetensem portam depositum, ubi major est pro meritis eius frequentia procedendi.*

Slika 1: Poznoantična Savaria (Szombathely; povzeto po D. GÁSPÁR, Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary, Oxford 2002, str. 295 slika 340, ki se opira na starejšo objavo E. Tótha)

Legenda: 1. Cesarska palača (aula palatina). 2. Severna mestna vrata, ki so vodila proti Scarbantiji, dan. Sopronu (porta Scarabetensis). 3. Domnevna Martinova rojstna hiša na območju nezanesljivo lokalizirane krščanske nekropole. 4. Kraj Kvirinovega mučeništva. 5. Zahodna mestna vrata. 6. Amfiteater. 7. Južna mestna vrata.

ziranja na hipotetični ravni.²⁷ Materialno in duhovno podobo lokalne krščanske skupnosti osvetljuje kak ducat nagrobnih napisov, ob njih tudi več drobnih najdb s krščansko simboliko, vendar z okvirnim datiranjem v kasnejši čas, nekako v drugo polovico 4. in začetek 5. stoletja.²⁸ Velika večina krščanskih napisov in drobnih najdb izhaja z vzhodnega grobišča,

²⁷ Prim. E. TÓTH, Late Antique Imperial Palace in Savaria (The Question of the So-called Quirinus Basilica), *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25, 1973, 117–137; isti, Der Mosaikfußboden der Aula Palatina von Savaria, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28, 1976, 301–317; kratko isti, Das Christentum in Pannonien (op. 2), 246. Repräsentančni objekt, ki so ga nekdaj razlagali kot Kvirinu posvečeno cerkev, je *Aula palatina*, zgrajena v Konstantinovi dobi. Kvirinu posvečeno cerkev bi mogli iskati izven obzidja na zahodnem grobišču. Prim. D. GÁSPÁR, *Christianity*, 116–118; 295: na podlagi najdbe ostankov rimskega mostu čez reko *Sibaris*/Perint določitev kraja Kvirinovega mučeništva; hipotetična lega molilnice (*locus orationis*) ob zahodnem mestnem zidu; *basilica ad Scarabetensem portam* naj bi se ne nanašala na severna mestna vrata proti Scarbantiji, temveč na vzhodna mestna vrata. To hipotezo je zavrnil E. TÓTH, Lehet-e Scarbantiából Bassianát csinálni? (Kann man aus Scarbantia Bassiana machen?), v: R. MÜLLER (ur.), *Christentum in Pannonien*, 295–300. Pregled z literaturo do leta 2000 prinaša P. SCHERRER, Savaria, v: M. ŠAŠEL KOS, P. SCHERRER (izd.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I*, Ljubljana 2003, 53–80, zlasti 54–55.

²⁸ D. GÁSPÁR, *Christianity*, 122–125 in 296–299 (napisi in drobne najdbe); T. BUÓCZ, *Lapidarium. Savaria Museum*, Szombathely 2003 (2. izd.), 114–119 (izbor napisov).

kjer naj bi bila krščanska nekropola in kjer naj bi po kasnejšem srednjeveškem ali še poznejšem izročilu stala rojstna hiša sv. Martina. Zanesljivo je le to, da je bila na tem mestu najpozneje v zgodnjem 12. stoletju (okrog 1102) zgrajena Martinu posvečena cerkev. Čeprav spada krščanska skupnost v Savariji na podlagi materialnih najdb med bolje poznane v Panoniji, ni zanesljivo potrjena nobena najdba, ki bi jo mogli povezati z Martinom (»Martinova rojstna hiša«, v letu 1360 prvič omenjeni vodnjak pred cerkvijo, kjer naj bi bila ob Martinovem obisku domovine krščena njegova mati, »bazilika sv. Martina«, kjer naj bi že v 5. in 6. stoletju častili njegov spomin). Ker so Sulpicijeva poročila za lokalno topografijo neuporabna, kasnejše izročilo pa vse prej kot zanesljivo, ostanejo kot edino upanje arheološke raziskave, ki bodo morda postopoma osvetlile skicirana vprašanja.²⁹

Po preselitvi v Ticinum (Pavijo) je Martin odraščal v severnoitalskem okolju, v družbenem krogu, ki je bil zaradi očetovega vojaškega poklica in za moške potomce uzakonjene dedne vezanosti nanj zaznamovan z vojaško miselnostjo. Z napredovanjem v vojaškega tribuna (*tribunus militum*) je lahko Martinov oče kot oficir viteškega ranga poveljeval večjemu vojaškemu oddelku (*schola*), ki je štel praviloma 500 konjenikov. Tak vojaški oddelek v Paviji ni poznan, pač pa se omenja delavnica orožja (*fabrica*), ki jo je tudi vodil oficir z rangom tribuna (*tribunus fabricae*).³⁰ Martinovi starši so se kasneje (pred 357) očitno vrnili v Panonijo. Čeprav Sulpicij ne omenja kraja njihovega prebivanja, pač pa daje najširšo možno oznako (*intra Illyricum*), si Martinov obisk »domovine in staršev« (*patriam parentesque*) najbolj smiselno predstavljamo prav v Savariji. Preselitev njegovih staršev v kraj očetovega nekdanjega službovanja bi kazala na trajno navezanost na Panonijo in njeno z vojaškim duhom prežeto družbeno elito, ki je le počasi sprejemala krščanstvo. Kljub zakonskim omejitvam poganstva v tej dobi so bili prestopi v krščanstvo dostikrat le formalni, mnogi pripadniki tega sloja so tako kot Martinovi starši še naprej vztrajali v poganstvu.³¹ Če bi sodili po Sulpicijevi omembi (*Vita Martini* 5,3), da je Martin pred odhodom vedel za njihovo vztrajanje v poganstvu, bi mogli domnevati obstoj pisemskih stikov z njimi.

Zelo zgoščen prikaz Martinove vojaške kariere temelji na treh osrednjih dogodkih: registraciji med rekrute pri petnajstih letih, služenju v elitni gardni konjenici (*inter scolares alas*) v času cesarja Konstancija II. in cesarja Julijana³² in odpustu iz vojske med Julijanovimi pohodi proti Alamanom. Ker je Konstancij II. zavladal na Zahodu šele po zmagi v težki državljanski vojni proti Magnenciju v poznem poletju 352, se omemba lahko nanaša na največ tri in pol letno obdobje med jesenjo 352 in koncem leta 355. Služenje v gardnih enotah pod cesarjem Julijanom se nanaša na pohode proti Alamanom v razdobju od zgodnjih mesecev leta 356 do nastopa jeseni leta 357, ko je izstopil iz vojske. To mu je uspelo po velikem uspehu rimske vojske pri Wormsu (*civitas Vangionum*). V tej epizodi nastopi Martin v vlogi pomočnika v bitki, ki z duhovnim orožjem brez prelivanja krvi premaga sovražnike (*subactis sine sanguine hostibus*).³³ Drugače kot v večini primerov, ko se sovražniki pred spopadom spustijo v beg, se je tokrat epizoda zaključila z njihovo nepričakovano predajo. Kot je ugotov-

²⁹ Prim. D. GÁSPÁR, *Christianity*, 114–115; 126.

³⁰ *Notitia dignitatum* Oc. 9.28 omenja v Paviji delavnico orožja (*Fabrica Ticenensis arcuaria*), kakršne so vodili *tribuni fabricae*. O sholah in vojaškem tribunu v tej dobi prim. A. DEMANDT, *Die Spätantike*, München 1989, 234 (*tribunus fabricae*); 258 (*scholae palatinae* pod poveljstvom tribunov).

³¹ O zakonskem omejevanju poganstva v dobi Konstantinovih sinov (zlasti Konstancija II. v letih 354–356) gl. pregledno K. NOETHLICH, *Heidenverfolgungen*, RAC 13, 1986, 1149–1190, zlasti 1155–1157.

³² *Vita Martini* 2,2: *Ipse, armatam militiam in adolescentia secutus, inter scholares alas sub rege Constantio, deinde sub Iuliano Caesare militavit.*

³³ *Vita Martini* 4,7 (*Postero die hostes legatos de pace miserunt, sua omnia seque dedentes*); 4,9. O hagiografskem motivu svetnika kot pomočnika v bitki prim. F. LOTTER, *Severinus von Noricum*, 121–125.

vil T. D. Barnes, se ta nepričakovani in za rimsko stran zelo ugodni izid spopada vsebinsko ujema s poročilom Amijana Marcelina, ki ta dogodek postavlja v čas po jesenskem enakonočju leta 357, ko so Alamani v strahu pred rimsko premočjo prek poslancev zaprosili za mir, nakar so se »trije posebno bojeveriti alamanski kralji« s prisego zavezali, da se bodo držali dogovora in ne bodo ogrožali Rimljanov.³⁴ Podoben dogodek se je na okvirno istem območju pripetil leto kasneje, pozno poleti 358, ko sta po prehodu rimske vojske čez Ren na območju Wormsa in uničujočem vdoru na alamansko ozemlje (požig, rop in takojšnja usmrnitev vseh, ki so se upirali) dva alamanska kralja v porečju Neckarja, *Suomarius* in *Hortarius*, prosila za mir in pristala na vse rimske zahteve.³⁵ Zdi se, da dogodek v letu 357, ko sta bili obe strani vojaško dokaj izenačeni, bolj ustreza Sulpicijevi pripovedi kot dogodek leto kasneje (tega je nedavno predlagal K. Rosen), ko je bila rimska stran v izraziti premoči in je bila njena zmaga pričakovana.

Avtorja kasnejših latinskih pesniških biografij, Pavlin iz Petrocordije (okrog 470) in Venancij Fortunat (okrog 575), sta v vsebinskem oziru dokaj zvesto sledila Sulpiciju Severu.³⁶ Zaradi posebnih poudarkov je od Sulpicija precej odstopal cerkveni zgodovinar Sozomen v kratkem orisu začetkov asketizma v Evropi. Martina je označil skladno s predlogo kot potomca ugledne družine iz Savarije v Panoniji, vendar pa je v nadaljevanju očetovo napredovanje v poveljnika vojaške enote (*syntagmatárches*, kar bi ustrezalo oznaki *tribunus militum*), pripisal Martinu. Nato je – brez kakršne koli oznake kraja dogodka – omenil njegovo opredelitev za krščanstvo ter konverzijo v asketizem, takoj zatem pa njegovo asketsko življenje v Iliriku. Kot osrednji dogodek v njegovem kratkem povzetku Vite Martini je prikazan Martinov spopad z lokalnimi arijanskimi škofi, ki se je zaradi njegovega vztrajanja v pravovernosti končal s ponižujočim javnim šibanjem in izgonom. Zatem je Sozomen kratko omenil Martinovo podobno izkušnjo v Milanu, ko ga je tamkajšnji arijanski škof Avksencij izgnal iz mesta. Izgonu iz Milana sledi opis asketske izkušnje na otoku Galinariji ob obali Ligurije. Sozomen je izpustil Martinovo bivanje v Poitiersu in stike s Hilarijem; slednjega je le primerjal z Martinom in – nekoliko netočno – vzporejal njuno usodo³⁷. Kot naslednji dogodek iz Martinovega življenjepisa je nato predstavil njegovo izvolitev za škofa in v tej zvezi omenil njegovo čudodelniško moč (celo obuditev mrtvega), ki ni zaostajala za dejanji apostolov.³⁸ Sozomen tako posreduje – sicer na podlagi površnega in zato napačnega branja Vite Martini – prvi, vendar nepotrjen primer izvolitve nekdanjega vojaškega tribuna za škofa, kakršen je zanesljivo poznan v vsej poznoantični dobi samo v Noriku okrog leta 470.³⁹

³⁴ AMMIANUS MARCELLINUS 17,1,12 (*Alamanni ... metuque rei peractae uoluctirer congregati precibus et humilitate suprema petiere missis oratoribus pacem ...*), ki pred tem (17,1,10) datira dogodka v čas po 23. sept. (*aequinotio quippe autumnali exacto*). Gl. T.D. BARNES, The military career of Martin of Tours, *Analecta Bollandiana* 114, 1996, 25–32.

³⁵ AMMIANUS MARCELLINUS 17,10; LIBANIOS, *Oratio* 18,75–78. S to rimsko zmago je povezal Martinov odpust iz vojske K. ROSEN, *Julian. Kaiser, Gott und Christenhasser*, Stuttgart 2006, 157–159. V tem primeru je bila nekrvava rimska zmaga rezultat predhodnega uničevalnega pohoda na sovražno ozemlje. O Julijanovih pohodih proti Alamantom prim. tudi D. GEUENICH, *Geschichte der Alemannen*, Stuttgart 1997, 48–50; K. BRINGMANN, *Kaiser Julian*, Darmstadt 2004, 52–59.

³⁶ Gl. op. 7. Prim. tudi A.V. NAZZARO, La Vita Martini di Sulpicio Severo e la parafrasi esametrica di Venanzio Fortunato, v: *Convegno internazionale di studio Venanzio Fortunato e il suo tempo*, Treviso 2003, 171–210 (na str. 175–176 tudi o Vita s. Martini Pavlina iz Petrocordije).

³⁷ SOZOMENOS, *HE* 3,14,41 (izd. J. BIDEZ, G. SABBAAH, A.-J. FESTUGIERE, *SC* 418, 1996, 138). Hilarij je bil izgnan po sklepu sinode, ki je imela oporo v cesarjevi verski politiki, potekal pa je v regularni pravni obliki. V nasprotju s tem pa ima Martinov izgon iz Panonije poteze javnega linča.

³⁸ SOZOMENOS, *HE* 3,14,38–40 (*SC* 418, 134–136, s komentarjem); prim. A. CEDILNIK, *Ilirik* (kot v op. 1), 166.

³⁹ Edini zanesljivo poznani primer je izvolitev tribuna Mamertina, ki je okrog 470 poveljeval obmejni rimski posadki v Faviani (dan. Mautern ob Donavi zahodno od Dunaja) za škofa, ki jo omenja EUGIPIUS, *Vita s. Severini* 4,2 (EVGIPIJ, *Življenje sv. Severina*, izd. R. Bratož, Ljubljana 1982, 94 in 327–328).

Bralec poglavij o Martinu v Sozomenovi Cerkveni zgodovini dobi vtis, da se je prvi in pravzaprav najpomembnejši del Martinove življenjske poti odvijal v Iliriku, kjer je kot prvi v praksi uveljavil asketski življenjski ideal in se nato sam spustil v brezupen spopad z arijansko stranjo, ki je bila tedaj v izraziti premoči. Zapis imena kraja, v katerem je Martin končno prevzel škofovsko dostojanstvo (*en Tarrakínais*) in ga navajajo vsi rokopisi, ustreza Teracini (*Tarracina*) v južnem Laciju, ne pa Toursu (*Turoni*) v Galiji.⁴⁰ Tudi izobraženi grški bralec Sozomenovega dela, ki ne bi poznal latinskega izročila o Martinu, bi videl v njem ilirsko-italskega asketa in bojovníka za pravovernost in nato italskega(!) škofa. Napačna oznaka izvira verjetno iz pomanjkljivega poznavanja geografije Zahoda, ki ga moremo zaslediti pri več vzhodnih grško pišoćih avtorjih iz pozne antike.

2. Arianizem v Iliriku in Martinovo sooćenje z arijanskimi škofi Panonije

Martinov obisk staršev v rodni Panoniji, ki ga moremo na podlagi datiranja izstopa iz vojske najverjetneje v jeseni 357 postaviti okvirno v prvo polovico leta 358 (najpozneje v leto 359, ne pa kot nekđaj v leto 356), je njegov edini stik s krščanstvom v Panoniji. Spopad s tamkajšnjimi arijanci pomeni eno najtežjih izkušenj v njegovem življenju, ki je bila izmed vseh najbolj boleća. Panonske province oziroma v širšem smislu »Ilirik« so spadale med tista območja rimskega Zahoda, v katerih se je arianizem (z različnimi vsebinskimi poudarki in pod različnimi imeni) najbolj razširil.⁴¹ Do prvega stika tega območja z arianizmom je prišlo neposredno po nicejskem koncilu 325, na katerem je Arija in njegove privržence (dva škofa iz Libije, več duhovnikov in diakonov) doletela kazen izгона v Ilirik.⁴² Izgnanstvo, ki je pomenilo večletno izločitev iz domaće skupnosti, ni preprečevalo nekaterih oblik delovanja v novem okolju. Filostorgij poroća, da je Arij v izgnanstvu sestavljal pesmi, ki jih je nato uglasbil in na ta način pridobival za svoj nauk predvsem preproste ljudi.⁴³ Kraj Arijevega izgnanstva se v virih ne omenja. Interpretacija domnevne Arijeve upodobitve na opeki iz kraja Kisdorog severovzhodno od Sopian (*Sopianae*) v provinci Valeriji je nezanesljiva, saj napis ob zelo preprosti upodobitvi moške osebe dopušća različno branje (*Ario*, *Arso* ali *Arco*; gl. sliko 2).⁴⁴ Tudi v primeru pravilnosti prve variante bi to kazalo na kraj izgnanstva le v širšem, splošnem smislu. Ob upoštevanju kasnejšega razvoja se zdi območje panonskih provinc najbolj verjeten kraj Arijevega izгона. Kljub Arijevi rehabilitaciji (327/328) je Atanazij,

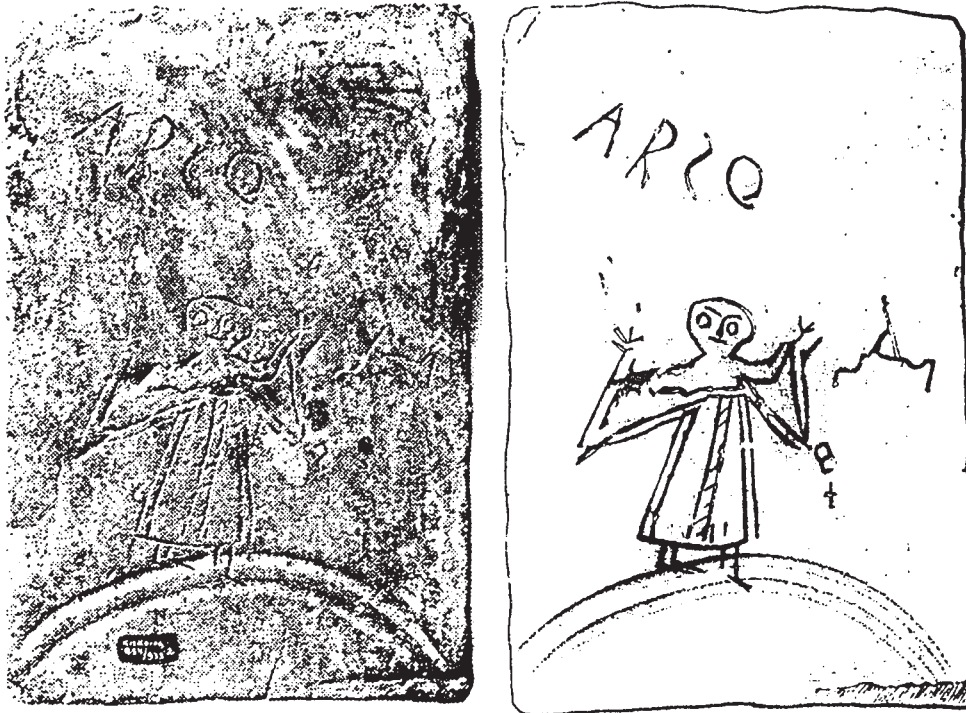
⁴⁰ SOZOMENOS, *HE* 3,34,40 (izd. J. BIDEZ, J.Ch. HANSEN, Berlin 1960, 125 vstica 8: *en Tarrakínais*; to obliko prinašajo vsi v tekstnokritičnem aparatu navedeni rokopisi), prav tako jo prinaša *Synax. Eccl. CP*, Nov. 10,3 (st. 211); zapis ustreza grški oznaki za Tarracino (prim. oznako *epískopos Tarrakinês* v seznamu podpisnikov Lateranske sinode 649; *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, ser. II, vol. I, Berlin 1984, 398 št. 78).

⁴¹ Bibliografija o arianizmu v Iliriku (v izboru): M. MESLIN, *Les Ariens d'Occident 335–430*, Paris 1967; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975; H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites (337–361)*, Berlin, New York 1984; Y.-M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325–400)*, *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, 331–379; R. BRATOŽ, *Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert*, v: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit* (izd. R. Bratož), Ljubljana 1996, 299–362; Y.-M. DUVAL, *L'extirpation de l'Arianisme en Italie du Nord et en Occident*, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sidney 1998; nazadnje izčrpno A. CEDILNIK, *Ilirik* (kot v op. 1).

⁴² PHILOSTORGIOS, *HE* 1,9 (izd. J. BIDEZ, F. WINKELMANN, Berlin 1981, 10 v. 35–11 v. 16); A. CEDILNIK, *Ilirik*, 48 op. 21.

⁴³ PHILOSTORGIOS, *HE* 2,2 (izd. J. BIDEZ, F. WINKELMANN, 13, v. 6–10 in 24–29); A. CEDILNIK, *Ilirik*, 48–49.

⁴⁴ Kot Arijevo upodobitev jo je razlagala E.B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien* (kot v op. 2), 285; do te razlage je izrazil zadržke E. TÓTH, *Das Christentum in Pannonien* (kot v op. 2), 244 (z branjem *Ario* ali *Arso*); zavrnila jo je D. GÁSPÁR, *Christianity*, 58–59 in 240 št. 143 (napis bere kot *Arco*).

Slika 2: Strešnik iz Kisdoroga z domnevno upodobitvijo Arija: a. fotografija b. risba (povzeto po D. GÁSPÁR, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary*, Oxford 2002, str. 240 slika 143, ki se opira na starejšo objavo E. Thomas).

ki je postal leta 328 škof v Aleksandriji, preprečeval Arijevo vrnitev in s tem podaljševal njegovo izgnanstvo, ki je trajalo celo desetletje, vse do sinode v Jeruzalemu (335).

Arijevo delovanje v izgnanstvu je očitno obrodilo sadove. Atanazij poroča, da sta bila kasnejša vodilna arijanska škofa na tem območju, Ursacij in Valens, še kot mladeniča od samega začetka Arijevega učenca;⁴⁵ ali gre za učenca v pravem ali prenesenem pomenu, se ne da ugotoviti. Njuno tesno povezanost z Arijem, zlasti pa njuno vodilno vlogo med arijanci na Zahodu, poudarjata Hilarij ter Sulpicij Sever: prvi navaja dokument iz leta 363, v katerem se označujeta škofa kot začetnika arianizma na Zahodu⁴⁶, drugi pa ju je označil kot »dva Arija«, ki jima je uspelo za krivo vero (*perfidia*) pridobiti cesarja Konstancija II.⁴⁷ Čeprav je bil Ursacij škof v Singidunu v Prvi Meziji, se v posameznih zapisih označujeta s skupno oznako »panonskih« škofov.⁴⁸

Za lažje razumevanje verskih razmer v Panoniji v času Martinovega prihoda naj samo v grobih potezih predstavimo postopno širjenje arianizma v Iliriku. Sinoda v Tiru (335), na

⁴⁵ ATHANASIOS, *Epistula ad episcopos Aegypti et Libyae* 7,4 (PG 25, 553 A); prim. A. CEDILNIK, *Ilirik*, 52–53.

⁴⁶ HILARIUS, *Collectanea antiariana Parisina*, series B IV, 2,3 (izd. A. FEDER, CSEL 65, 1916, 158–159): *Auctores autem heresis Arrianae uel Aecianae Valentem et Ursatium ceterosque eorundem consortes non nunc et quod manifestari apud Inlyricum coeperunt, sed olim condemnatos esse manifestum est.*

⁴⁷ SULPICIUS SEVERUS, *Chronica* 2,35,1 (SC 441, 1999, 304, komentar na str. 437–438): *Etenim duobus Arriis acerrimis perfidiae huius auctoribus imperator etiam deprauatus ...*

⁴⁸ ATHANASIOS, *Apologia secunda* 13 (PG 25, 269 C); HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina*, Series A IV 1,7 (CSEL 65, 54).

kateri sta prvič nastopila »panonska« škofa, je z obsodbo Atanazija pomenila pomemben uspeh arijancev.⁴⁹ V času pred, med in po koncilu v Serdiki (343), ki je bil zasnovan kot ekumenski, pravoverni strani zaradi razkola – odhoda arijanskih škofov – ni uspelo izkoristiti siceršnje številčne premoči. Do zbližanja med obema taboroma ni prišlo, arijanska stran v Iliriku je okvirno v tem času pridobila pomemben škofijski sedež v Saloni. V tem obdobju so sicer arijanci doživeli več porazov: propadel je Valensov poskus, da bi postal škof v Akvileji,⁵⁰ oba vodilna arijanska škofa na Zahodu sta iz taktičnih razlogov celo preklicala svoja stališča.⁵¹ Izbruh državljanske vojne med uzurpatorjem Magnencijem in proarijansko usmerjenim cesarjem Konstancijem II. v letih 350–353 je s svojim potekom odločilno vplival na spopad za prevlado v Cerkvi, ki je vseskozi potekal v tesni odvisnosti od političnih razmer v državi. Odločilna zmaga Konstancija II. v bitki pri Mursi v Drugi Panoniji septembra 351 je posredno močno okrepila arijansko stran. Na prvi sinodi v Sirmiju (351) je bil v tej najpomembnejši škofiji v Iliriku odstavljen Fotin in ustoličen arijanski škof Germinij.⁵² Zmage Konstancija II. na Zahodu so privedle do preobrata v Italiji in Galiji. Sinoda v Mediolanu (355) je okrepila arijanski tabor na območju Italije. Posamezni pravoverni škofje so bili izgnani, drugi so popustili pritisku in vsaj formalno pristali v arijanskem taboru. Podobnega pomena sta bili za Galijo sinoda v Arlesu 353 in zlasti sinoda v Biterah spomladi 356, na kateri je kazen izgona doletela Hilarija iz Poitiersa. Tudi v naslednjih letih je bila na Zahodu arijanska stran ob pomoči posvetne oblasti s cesarjem na čelu zelo dejavna (druga in tretja sirmijska sinoda 357), vendar pa ji ni uspelo nikjer prevzeti večine med tedaj še razmeroma maloštevilnimi škofijskimi sedeži.⁵³

Za Martinovim izstopom iz vojske (najverjetneje jeseni 357) opisuje Sulpicij njegovo prvo srečanje s škofom Hilarijem iz Poitiersa, ki v takem časovnem zaporedju ni mogoče, saj je bil slednji že več kot leto dni pred tem izgnan v Frigijo. Njuno kratkotrajno srečanje si moramo predstavljati v času neposredno po sinodi galskih škofov v Biterah (*Bitterae*, dan. Béziers) spomladi 356, ko se je Martin, tedaj gardist (*inter scholares alas*) v spremstvu cesarja Julijana, zadrževal v Vieni (*Vienna*), kjer bi lahko navezal stike s škofom iz Piktavijev.⁵⁴ Srečanju, ko je bil Martin še vojaški obveznik in je bilo lahko le kratko in vezano na ugodno naključje, je Sulpicij pripisal velik pomen.⁵⁵ Nasprotno pa je Venancij Fortunat, ob koncu 6. stol. *presbyter* in nato škof v Poitiersu, ta dogodek izpustil(!) in postavil Martinovo potovanje čez Alpe in prek severne Italije v Panonijo v čas neposredno po odpustu iz vojske.⁵⁶ Hilarij je bil v tistem času v galskem prostoru eden redkih škofov, ki je razumel bistvo arijanskega spora in to posredoval drugim. Brez njunega stika si težko predstavljamo, na kakšen način bi

⁴⁹ M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 124–134; s podrobno z navedbo virov A. CEDILNIK, *Ilirik*, 54–66.

⁵⁰ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina*, Series B II, 2, 4(12) (*CSEL* 65, 129); C. SOTINEL, *Identité civique et christianisme. Aquilée du IIIe au VIe siècle*, École française de Rome 2005, 113–117.

⁵¹ M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 161–206; H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers*, 25–64; nazadnje podrobno z navedbo virov A. CEDILNIK, *Ilirik*, 72–165.

⁵² H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers*, 65–90; A. CEDILNIK, *Ilirik*, 169–202.

⁵³ Zelo podrobno H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers*, 109–243; o razvoju v Iliriku CEDILNIK, *Ilirik*, 203–247.

⁵⁴ O Julijanovem zadrževanju v Vieni gl. AMMIANUS MARCELLINUS 15,8,21; prim. H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers*, 246–247 (z oceno različnih mnenj o možnih stikih med Hilarijem in Martinom).

⁵⁵ *Vita Martini* 5,1–3; o Hilarijevem izgonu leta 356 gl. H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers*, 230–243 (s podrobnimi navedbami virov in literature).

⁵⁶ VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita s. Martini* 1, 75–87 in 155–160 (izd. F. LEO, *MGH AA* 4,1, 21981, 298); *Vita s. Hilari* 9, 33 (izd. B. KRUSCH, *MGH AA* 4,2, 21995, 5); prim. H.Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers*, 245–247 (z mnenjem, da je Venancij korigiral Sulpicija); Y.-M. DUVAL, *La Vie d'Hilaire de Fortunat de Poitiers: du docteur au thaumaturge*, v: *Convegno internazionale di studio Venanzio Fortunato e il suo tempo*, Treviso 2003, 133–151, zlasti 139 in 149 op. 51.

se lahko Martin spustil v boj proti arianizmu. Sulpicijeva proti koncu spisa (*Vita Martini* 25,8) zapisana oznaka Martina kot neizobraženega, celo »nepismenega« človeka (*homo inlitteratus*), je nesmiselna, saj je poseg na to področje zahteval teološko razgledanost, ki je bila v tistem času na Zahodu dokaj redka.⁵⁷

V času tega srečanja naj bi padla odločitev o obisku domovine, ki jo Sulpicij v duhu hagiografske stilizacije prikaže kot sanjsko videnje. Odgovor na vprašanje, ali je Hilarij vplival tudi na njegov izstop iz vojske in celo sprejem nižjega duhovniškega dostojanstva (*exorcista*), zaradi nezanesljive kronologije in avtorjeve redkobesednosti ni mogoč.⁵⁸ Glavni motiv za odhod naj bi bila želja po spreobrnitvi staršev, ki so vztrajali v poganstvu. Za težko in nevarno pot je dobil Hilarijevo privolitev (*ex uoluntate sancti Hilari*). Ali se za tem skriva še kakšen drugi namen potovanja (boj proti arianizmu?), lahko le ugibamo.⁵⁹ Vsekakor si zaradi zahtevnosti poslanstva lažje predstavljamo Martina kot zrelo osebnost v srednjih letih kot pa dvajsetletnega mladeniča. Prihod v domovino je bil kronan z delnim uspehom: medtem ko je mati prestopila v krščansko vero je oče vztrajal v poganstvu. Kot uspešno predstavlja Sulpicij Martinovo misijonsko delovanje, saj naj bi »številne« (*plurimos*) pridobil za krščanstvo.⁶⁰

Martinov spopad z arijansko duhovščino je Sulpicij pravilno postavil v čas, ko je bil arianizem »po vsem svetu«, še zlasti pa v Iliriku zelo vpliven. Okvirna oznaka razmer je v celoti ustrezna: to je doba druge in tretje sirmijske sinode (357), obenem čas, ko se je Konstancij II. zaradi vojne s Sarmati dalj časa (od jeseni 357 do pomladi 359) zadrževal v Sirmiju. Vpliv arijanskih škofov iz Ilirika na cesarja je bil v tem času najbolj izrazit.⁶¹ Sulpicijevo poročilo, da se je Martin z arijanskimi nasprotniki spopadel skorajda sam (*paene solus*), dopušča možnost, da je imel na svoji strani nekaj zaveznikov. Martinov neustrašni nastop proti premočnim nasprotnikom sta kasnejša pesniška biografa stopnjevala v podobo junaškega boja, Venancij Fortunat mu je dal celo poteze mučeniškega agona.⁶² Besednemu dvoboju v ostri obliki (*acerrime*) je sledil fizični obračun, ki naj bi bil najprej mučen in dolgotrajen (*multa supplicia*), nato pa boleč in sramotilen (javno šibanje in izgon iz mesta).

⁵⁷ J. FONTAINE, SC 135, 1075–1077; J.W. SMIT, *Vite dei santi IV*, 286 (v komentarju k *Vita Martini* 25,7–8 sta oba avtorja opozorila na vpliv latinskega prevoda Atanazijeve *Vite Antonii* 72–73 na Sulpicija). O majhnem teološkem znanju na Zahodu še leta 341 (nepoznavanje nicejske veroizpovedi, slabo znanje grščine) gl. SOKRATES, *HE* 2,20,1 (izd. G. Ch. HANSEN, Berlin 1995, 117); H.Ch. BRENNKE, *Hilarius von Poitiers*, 23–24.

⁵⁸ *Vita Martini* 5,1–2. Sulpicij omenja Martinov vstop v klerikalni stan po izstopu iz vojske (*relicta militia*), kar z ozirom na čas odpusta iz vojske (357/358, ko je bil Hilarij kot izgnanec v Frigiji) ni mogoče. Če je do srečanja prišlo v času sinode v Biterah spomladi 356, bi moral pristati na sprejem zadolžitve (*officium*) eksorcista v času, ko je bil še vojaški obveznik. Prim. k zapletenemu mestu J. FONTAINE, SC 134, 542–552. O eksorcizmu gl. K. THRAEDE, *Exorzismus*, RAC 7, 1969, 44–117, zlasti 106 (Martin).

⁵⁹ *Vita Martini* 5,3: *Nec multo post admonitus per soporem ut patriam parentesque, quos adhuc gentilitas detinebat, religiosa sollicitudine uisitare, ex uoluntate sancti Hilari profectus est, multis ob eo obstrictis precibus et lacrimis ut rediret. Maestus, ut ferunt, peregrinationem illam ingressus est, contestatus fratribus multa se aduersa passurum: quod postea probauit euentus.* O morebitnih drugih motivih za pot prim. M. MESLIN, *Les Ariens*, 42 in 64; H. Ch. BRENNKE, *Hilarius von Poitiers*, 243–247; A. CEDILNIK, *Ilirik*, 166–168.

⁶⁰ *Vita Martini* 6,3: *Itaque, ut animo ac mente conceperat, matrem gentilitatis absoluit errore, patre in malis perseuerante; plures tamen suo saluauit exemplo.* Kasnejši pesniški upodobitvi dogodka prinašata PAULINUS PETROCORDIENSIS, *De vita s. Martini I* (PL 61, 1014 D) in VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita s. Martini* 1,104–107.

⁶¹ *Vita Martini* 6,4: *Dehinc cum haeresis Arriana per totum orbem et maxime intra Illyricum pullulasset, cum aduersus perfidiam sacerdotum solus paene acerrime repugnaret multisque suppliciis esset adfectus – nam et publice uirgis caesus est et ad extremum de ciuitate exire compulsus –, Italiam repetens ...* Prim. PAULINUS, *De vita s. Martini* 1 (PL 61, 1014D–1015A); VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita s. Martini* 1,108–122. O cesarjevem zadrževanju v Panoniji v tem času pregledno P. BARCELÓ, *Constantius II. und seine Zeit. Die Anfänge des Staatskirchentums*, Stuttgart 2004, 146–158, 238–241.

⁶² PAULINUS, *Vita s. Martini* 1 (PL 61, 1015 A; Martin kot *stabili virtute potens...*); VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita s. Martini* 1, 111–113 (Martin kot *vir pius ergo sagax fideique fidelis athleta*).

Ker se fizično nasilje v času verskih spopadov večkrat omenja, Sulpicijeva pripoved kljub verjetnemu pretiravanju v bistvu ustreza resnici. V času arijanskih bojev v 4. stoletju je poznanih več primerov, ki segajo od žaljivega obnašanja (zmerljivk) in lažjega fizičnega nasilja do hujših poškodb, v posameznih primerih se omenjajo celo primeri s smrtnim izidom.⁶³ Sulpicij označuje Martinove nasprotnike kot *sacerdotes*. Če sodimo po njegovi jezikovni rabi (*Vita Martini*, *Chronica*, *Dialogi*), je s tem izrazom označil škofo, nikakor ne duhovnikov.⁶⁴ Sozomen, ki je pol stoletja kasneje pri pisanju Cerkvene zgodovine zajemal iz njegovega spisa, je v povzetku epizode uporabil zanje oznako škofov (*epískopoi*).⁶⁵

Martinov spopad z arijanci si najlažje predstavljamo v obliki javne disputacije, ki je zaradi premoči arijanske strani dobila obliko zaslišanja oziroma procesa proti Martinu. Primer takega besednega spopada razodeva zapisnik zaslišanja pravovernega laika Heraklijana v Sirmiju leta 366. Arijski škof (Germinij) je ob podpori dveh klerikov v navzočnosti pristanskega občinstva, ki so ga sestavljali nižji kleriki in laiki arijanske veroizpovedi, postavljajl vprašanja svojemu nasprotniku. Ta se je branil sam, navzoča pa sta bila še dva njegova somišljenika. Odgovore obtoženca so spremljala posamezna dejanja fizičnega in psihičnega nasilja nad njim, ki jih je spodbudil škof v vlogi tožnika, opravili pa navzoči nižji kleriki (udarci po obrazu) oziroma proti koncu razgovora navzoče ljudstvo (vpitje z grožnjami). V sklepnem delu obravnave je del občinstva, ki se ni strinjal s škofovim predlogom zmerne kazni (izgon), zahteval ostrejšje postopanje. Arijski kleriki so zahtevali od obtoženega takojšen javni preklic vere, ki bi bil možen le s fizično prisilo. Del občinstva je z nekajkratnim skandiranjem izrazil željo po smrtni kazni, ki bi jo lahko odredil provincialni namestnik Druge Panonije (*consularis*). Škof je smrtni kazni odločno nasprotoval. Od pravovernih je zahteval le, da se mu pokorijo, vendar pa končni razplet ni povsem jaseen.⁶⁶

Vsekakor kažeta javna izvršitev telesne kazni šibanja (*publice virgis caesus*) ter izgon iz mesta (*de civitate exire compulsus*), da so bili Martinovi nasprotniki škofje ali vsaj en škof ob asistenci arijanske duhovščine, samo kazen pa je nato odredil sodnik. Če se epizoda nanaša na Savarijo, bi v tej vlogi lahko nastopil provincialni namestnik Prve Panonije, saj škof ni imel pravice kazenskega sodstva.⁶⁷ Pri tem moramo upoštevati, da je Martin po svojem poreklu in kot veteran pripadal pravno privilegirani družbeni skupini (*honestiores*). Njeni pripadniki so bili načeloma oproščeni telesnih kazni in javne sramotitve. V dobi verskih bojev in stopnjevanega verskega pritiska tega očitno niso upoštevali. Ravnanje arijanske strani z

⁶³ Prim. R. BRATOŽ, Christianisierung (op. 39), 323–324; A. CEDILNIK, *Ilirik*, 223–224 (zlasti op. 50); J. FONTAINE, SC 134, 1968, 586–589.

⁶⁴ Izraz *sacerdos* (*sacerdotes*) nastopa v v Martinovem življenjepis na petih mestih: *Vita Martini* 6,4 (*perfidia sacerdotum*); 9,3 (Martin kot *sacerdos*); 10,9 (*de Martini monasterio ... sacerdos*); 20,1 (*sacerdotalis dignitas* kot oznaka za škofovsko dostojanstvo); 26,5 (Martin kot *summus sacerdos*). Pri opisu cerkvene zgodovine 4. stoletja v drugi knjigi Kronike, v kateri poroča o arijanski hereziji in priscilijanskem sporu, je uporabil izraz *sacerdo(te)s* na šestih mestih, vedno v pomenu škofov: *Chronica* 2,36,1 (*Marcellus et Photinus haeretici sacerdotes*); 39,2 (*Dionysius Mediolanensis sacerdos*); 45,1 in 3 (*optimi sacerdotes terri aut exilio deducti, sacerdotio pulsus*); 46,3 (*Ydacijs Emeritae sacerdos*); 47,2 (*iudicio sacerdotum* kot sklep sinode); prim. tudi *Dialogi* 2,12,3 (Martin kot *tanti nominis sacerdos*).

⁶⁵ SOZOMENOS, HE 3,14,38–40 (izd. J. BIDEZ, G. SABBAAH, A.-J. FESTUGIERE, SC 418, 1996, 134–138).

⁶⁶ *Altercatio Heracliani laici cum Germinio episcopo Sirmiensi* (PL Suppl. I, 1958, 345–350); prim. J. FONTAINE, SC 134, 585–586. Druge analize tega zanimivega zapisa: M. MESLIN, *Les Ariens*, 69–70; M. SIMONETTI, Osservazioni sull'Altercatio Heracliani cum Germinio, *Vigiliae Christianae* 21, 1967, 39–58; isti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975, 383–385; Y.-M. DUVAL, Aquilée et Sirmium (kot v op. 38), 356–357; M. MILIN, O jednoj hristološkoj raspravi u Sirmiju IV veka (On one christological dispute in fourth-century Sirmium), *Starinar* 49, 1998, 203–214.

⁶⁷ Da je bilo sodelovanje posvetne oblasti nujno, kaže zapisnik obravnave v Sirmiju 366. Del arijanskega občinstva je z vzkliki spodbujal škofa, naj odvede obtoženca k provincialnemu namestniku (*consularis*), da jih bo dal usmrtniti (*Altercatio...*, PL Suppl. I, 1958, 350).

Martinom se ujema s tem, kar se je v tem času dogajalo na Zahodu. Oblast je pri postopanju z verskimi nasprotniki praviloma upoštevala njihov rang v Cerkvi, ne pa njihovega družbenega porekla. Škofe je doletelo izgnanstvo. Pripadniki duhovniškega stanu so bili podvrženi fizičnim kaznim, ki so bile hujše pri nosilcih nižjih dostojanstev. Laike je večkrat doletela celo smrtna kazen.⁶⁸ Po Martinovem odhodu v Italijo in njegovi naselitvi v Milanu je sledil primer podobnega nasilja arijanske strani: Martin je bil žrtev hudega preganjanja, pretrpel je številne muke in poniževanja ter bil končno pregnan iz mesta. Drugače kot v prvem primeru je tukaj preganjalec imenovan: to je bil arijanski škof Avksencij.⁶⁹

Epizoda odpira vprašanje arijanske cerkvene organizacije v Panoniji sredi 4. stoletja, posebej še vprašanje škofijskega sedeža v Savariji. Ker uvršča Sulpicij dogodek takoj za omembo Martinove spreobrnitve matere in njegovega uspešnega misijonskega prizadevanja, bi mogli samo epizodo postaviti v Savarijo, uporabo množinske oblike za škofe (*sacerdotes*) pa razložiti kot pretiravanje. Če bi se Martin besedno spopadel z dvema škofoma ali več in bi množinska oblika ne bila golo pretiravanje, bi mogli dogajanje prestaviti v eno od škofijskih središč južne, zlasti jugovzhodne Panonije, kjer je bila prevlada arijancev najbolj izrazita.⁷⁰

Literarno izročilo ne omenja nobenega škofa v Savariji. Poleg treh vodilnih arijanskih škofov v Iliriku, Ursacija iz Singiduna, Valensa iz Murse in Germinija iz Sirmija, katerih pripadnost navedenim škofijam je nesporna⁷¹, se omenja v Hilarijevih fragmentarno ohranjenih zgodovinskih spisih ali bolje zbirki dokumentov več le po imenu poznanih škofov, ki so glede na vsebinski kontekst njihovih omemb spadali v panonski prostor ali njegovo neposredno sosedstvo. Med temi je v času opisanih dogodkov s svojo aktivnostjo in dosledno pripadnostjo arijanskemu taboru izstopal škof Gaj (*Gaius*), ki se z eno izjemo – Atanazij ga v pismu aleksandrijskemu škofu Epiketu izrecno označuje kot škofa iz Panonije⁷² – pojavlja vedno brez oznake svojega izvora. V virih nastopa v enajstletnem razdobju od 355 do 366, v katerega pade Martinov obisk v Panoniji. Če je bil Gaj škof v Savariji, kot sodi večina raziskovalcev, je bil prav on verjetni Martinov nasprotnik.⁷³ *Gaius* nastopa v vrsti dokumentov takoj za omembo trojice vodilnih arijanskih škofov ali skupaj s posameznim med njimi. V dokumentih koncila v Mediolanu leta 355 se je ohranil seznam 30 arijanskih škofov, ki so podpisali sinodalno pismo, naslovljeno na pravovernega škofa Evzebija iz Vercelov. Med podpisniki,

⁶⁸ Prim. Sulpicius Severus, *Chronica* 2,35,1 (SC 441, 1999, 304 in 438): ... *actique in exilium episcopi, saeuitum in clericos, animaduersum in laicos*. Na Vzhodu, kjer so dobili spopadi ostrejšje oblike, je poznanih več primerov usmrtnitve škofov (prim. A. CEDILNIK, *Ilirik*, 224 op. 50). Da so pri izbiri kazni upoštevali rang klerikov, kaže ravnanje s papeževimi poslanci na dvoru Konstancija II. leta 355: Duhovnika Evterija so takoj izgnali, diakona Hilarija pa najprej prebičali in nato izgnali (ATHANASIUS, *Historia Arianorum* 41; PG 25, 741A; prim. A. CEDILNIK, *Ilirik*, 223–224). Martinovo kaznovanje je primerljivo s tem postopanjem.

⁶⁹ *Vita Martini* 6,4: *Ibi quoque eum Auxentius, auctor et princeps Arrianorum, grauissime insectatus est, multisque adfectum iniuriis de ciuitate exturbauit*.

⁷⁰ To možnost so dopuščali: E.B. THOMAS, Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria – Frühchristliche Kontinuität im westpannonischen Raum, *Burgenländische Heimatblätter* 43, 1981, 5–18, zlasti 13 (kraj dogodka *Siscia* ali *Sirmium*, glavni mesti obeh južnopanonskih provinc); R. BRATOŽ, Christianisierung, 323 op. 97 (*Sirmium* ali *Mursa*, v tej dobi dva glavna arijanska škofijska sedeža v Panoniji); D. GÁSPÁR, *Christianity*, 121 (okvirno v južni Panoniji).

⁷¹ O teh škofih gl. M. MESLIN, *Les Ariens*, 67–84; podrobno z obširnimi navedbami virov in komentarji A. CEDILNIK, *Ilirik*, passim (zlasti 217–225).

⁷² EPIPHANIUS, *Haereses* 77,3 (PG 42, 644 D: ... *Gaion apò tês Pannonías* ...).

⁷³ Prim. M. MESLIN, *Les Ariens*, 64–66; M. SIMONETTI, *La crisi ariana* (op. 39), 316; E. TÓTH, Das Christentum in Pannonien (op. 2), 245 op. 8; Y.-M. DUVAL, *L'extirpation de l'Arianisme...*, X, 359–360; A. CEDILNIK, *Ilirik*, 374 (kazalo, s.v. Gaj). Dva drugačna predloga ob upoštevanju starejše, nam nedostopne literature, omenja D. GÁSPÁR, *Christianity*, 115; 148–149: *Cibalae* (tako je domneval S. SALAGIUS, *De statu ecclesiae Pannoniae. De antiquo ecclesiae Pannoniae Patriarcha*, Pécs 1784) ali *Iovia* (T. NAGY, *A Pannoniai kereszténység* (op. 1), 233 (indeks, s.v. Gaius); to mnenje z zadržki podpira tudi D. GÁSPÁR, *Christianity*, 115 in 149).

ki se navajajo brez pripadajočih škofij, sta izhajala z območja Ilirika – poleg omenjene trojice vodilnih arijanskih škofov – tudi *Gaius* in ob njem manj izstopajoči *Paulus*.⁷⁴ Na koncilu v Riminiju 359 in pri dramatičnih dogodkih, ki so ga spremljali, je bil Gaj vseskozi eden najožjih sodelavcev trojice vodilnih arijancev. Koncil, na katerem so prevladovali pravoverni škofje Zahoda, ga je skupaj z vodilnimi arijanskimi škofi Ilirika obsodil in to v pismu sporočil Konstanciju II.⁷⁵ Na tej podlagi so obsodbo ponovili na sestanku delegacije zahodnih škofov v traški Niki.⁷⁶ Prav tako se omenja Gaj med devetimi poimensko navedenimi prejemniki pisma sinode v Selevekiji, naslovljenega na arijanske udeležence sinode v Riminiju.⁷⁷ Sinoda zahodnih pravovernih škofov v Lutetiji proti koncu leta 360 je Gaja obsodila z izobčenjem obenem z drugimi vodilnim arijanci, povečini iz Ilirika.⁷⁸

Ko je Germinij leta 366 predložil novo, kompromisno veroizpoved, s katero se je oddaljil od arianizma in se približal pravovernosti, so mu štirje arijanski škofje, ki so se zbrali v Singidunu, poslali odločen protest. Poleg obeh vodilnih arijanskih škofov Ilirika sta pismo podpisala tudi *Gaius* in *Paulus*. Vsebina pisma kaže na prizadevanje, da bi odstranili nespozrazum. To je bilo še toliko bolj pereče, ker so Germinijevi kleriki že nastopili z žalitvami in celo fizičnim nasiljem, čigar žrtev sta bila škofa Gaj in ob njem prvič omenjeni Paladij (*Palladius*) iz Ratiarije v Obrežni Daciji, ki je po smrti obeh panonskih škofov prevzel vodilno mesto med arijanci v Iliriku.⁷⁹ Germinijevo pismo skupini osmih škofov, katerih izvor je le deloma poznan, kaže na to, da se je za spor med Germinijem in skupino arijanskih škofov začel zanimati tudi pretorijanski prefekt.⁸⁰ Med privrženci Ursacija in Valensa nastopa v tem času *Paulus*, domnevno iz ene od panonskih škofij.⁸¹ Za nekaj arijanskih škofov, domnevno

⁷⁴ H.Ch. BRENNÉCKE, *Hilarius von Poitiers*, 165–166 op. 74 (v seznamu 30 podpisnikov se škofje iz Ilirika nahajajo na naslednjih mestih: na 2. *Valens*, na 3. *Ursacius*, na 13. *Gaius*, na 14. *Paulus* in na 15. *Germinius*). Prim. tudi A. CEDILNIK, *Ilirik*, 222–223.

⁷⁵ SOZOMENOS, *HE* 4,17,3 in 7; 4,18,8 (izd. J. BIDEZ, G.Ch. HANSEN, 163–164; 166); HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina*, Series A 9,3 (CSEL 65, 96–97): ... *iuxta Ursatium et Ualentem, Germinium, Gaium*; *qui totiens mutando, quod crediderint, omnes ecclesias turbauerunt... Placet, ut haeretici suprascripti damnentur...*; grško besedilo obsodbe posreduje ATHANASIUS, *De synodis* 11 (PG 26, 700 C). Obsodbo prinaša pismo koncilskih škofov cesarju Konstanciju II., ki ga navaja HILARIUS, *Collectanea*, Series A 5,1,2 (CSEL 65, 82–83): ... *a supradictis turbulentibus ecclesiarum* (sc. *Ursatio et Ualente*) *adsociato Germinio et Gaio* ... *supradicti Valens, Ursacius, Germinius et Gaius*...); grško besedilo prinaša ATHANASIUS, *De synodis* 10 (PG 26, 697 C). O sinodi v Riminiju in vlogi ilirskih škofov na njej gl. A. CEDILNIK, *Ilirik*, 248–281.

⁷⁶ HILARIUS, *Collectanea*, Series A 5,3,1 (CSEL 65, 86): ... *Ursacium, Ualentem, Germinium et Gaium* ... *ut a nostra communione segregarentur*).

⁷⁷ HILARIUS, *Collectanea*, Series B 8,1 (CSEL 65, 174): *Dilectissimis fratribus Ursatio, Ualenti, Magdonio, Megasio, Germinio, Gaio, Iustino, Optato, Marciali et ceteris Ariminensis synodi legatis* ...

⁷⁸ HILARIUS, *Collectanea*, Series A, 1,4,2 (CSEL 65, 45): *Auxentium et Ursacium ac Ualentem, Gaium, Megasium et Iustinum excommunicatos habemus secundum literas uestras*... Prim. A. CEDILNIK, *Ilirik*, 287.

⁷⁹ HILARIUS, *Collectanea*, Series B 5,1 (CSEL 65, 159–160): ... *a dominis nostris fratribus et coepiscopis nostris Ualente et Paulo admonitus ... perlatores litterarum ... ante praedictos dominos nostros fratres et coepiscopos nostros Ualentem et Paulum adserebant ... querella pro iniuria a quibusdam clericis tuis Palladio et Gaio fratribus et coepiscopis nostris facta* ... Prim. Y.-M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium*, 358–359; o Paladiju gl. M. MESLIN, *Les Ariens*, 85–92.

⁸⁰ HILARIUS, *Collectanea*, Series B 6,1 (CSEL 65, 161): ... *quod de fide nostra Ualenti, Ursatio, Gaio et Paulo displiceat*).

⁸¹ HILARIUS, *Collectanea*, Series B 5 (CSEL 65, 159–160); prim. M. MESLIN, *Les Ariens*, 62–63 (škof v sosedstvu arijanskih škofij v Mursi, Sirmiju in Singidunu); 69–70; A. CEDILNIK, *Ilirik*, 294–296; 300. Kot Pavlov škofijski sedež so bila hipotetično predlagana naslednja mesta: (1) *Savaria* (J. ZEILLER, *Les origines*, 141; Martinov nasprotnik v Savariji naj bi bil *Gaius* ali *Paulus*); (2) *Sopianae* v južnem delu Valerije (T. NAGY, *A Pannoniai kereszténység*, 209–210); *Sopianae* ali *Bassianae* vzhodno od Sirmija v Drugi Panoniji (D. GÁSPÁR, *Christianity*, 115; 149).

⁸² HILARIUS, *Collectanea*, Series A 6 (CSEL 65, 87). Avtorji dokumenta so navedeni v zaporedju: ... *Migdonius, Megasius, Ualens, Epictetus et ceteri*

z območja Ilirika, so ohranjene le posamične ali le nekajkratne omembe. Izmed teh sta bila hipotetično postavljena na območje Panonije arijanska udeleženca sinode v Riminiju *Migdonius* (ali *Magdonius*) in *Megasius*. Skupaj se omenjata na prvem in drugem mestu v pismu, ki so ga s sinode v Riminiju naslovili na cesarja arijanski škofje,⁸² zatem pa nastopata na tretjem in četrtem mestu v seznamu naslovnikov pisma vzhodnih škofov, ki so se zbrali na sinodi v Selevkeji.⁸³

Prihod Martina kot potujočega asketa predstavlja enega prvih primerov asketizma v Panoniji. Sozomen je dal temu vidiku v razvoju krščanstva poseben poudarek, saj ga je postavil na začetek odlomka o Martinu. Po uvodni ugotovitvi, da »Tračani, Iliri in vsi tisti, ki žive na področju, imenovanem Evropa, še niso poznali meniških skupnosti, vendar niso bili povsem brez mož, ki so se posvetili askezi«, je po imenu navedel samo Martina kot začetnika asketizma na Zahodu. Pred Martinovim nastopom v vlogi asketa so bili primeri asketskega življenja v Iliriku ne le maloštevilni, temveč tudi kratkotrajni. Bili so vezani na navzočnost asketsko usmerjenih škofov vzhodnega izvora, kot je bil Atanazij, ki je 345 potoval čez to ozemlje na Zahod, ali škofov, ki so se po njem zgledovali (Evzebij iz Vercelov, ki je pod Atanazijevim vplivom postal asket še pred izgonom na Vzhod v letu 355).⁸⁴ Ko so se po koncu večletnega izgnanstva pravoverni asketsko usmerjeni italjski in galski škofje vračali z Vzhoda, jih je pot vodila čez južno Panonijo, s postankom v Sirmiju: tukaj se je nekaj časa zadrževal najprej Hilarij (v letu 360), dve leti kasneje pa Evzebij iz Vercelov.⁸⁵ Ob prav redkih poročilih o navzočnosti pravovernih asketov v Panoniji, ki so izhajali od drugod in so deželo po krajšem času zapustili, se najstarejša poročila o domačih asketih nanašajo na anonimne pripadnike arijanske veroizpovedi. Zapisnik o javni polemiki med sirmijskim škofom Germinijem in pravovrnim laikom Heraklijanom v začetku leta 366 omenja med navzočimi tudi lokalne arijanske askete in asketinje (*servi dei* in *ancillae dei*).⁸⁶ Kot je znano, je v letu 378 milanskega škofa Ambrozija, ki je pripotoval v Sirmij, da bi se udeležil volitev tamkajšnjega škofa, v katedrali fizično napadla ena izmed arijanskih asketinj.⁸⁷

Z Martinovo bolečo izkušnjo v domovini, njegovim odhodom v Italijo in kmalu zatem v Galijo, prenehajo poročila o kakršnih koli stikih s Panonijo. Po odhodu iz domovine je Martin živel še okrog štirideset let, okrog 13 let kot asket in začetnik menišтва v Galiji, nato več kot 26 let kot škof v Turonih. V času njegove smrti (397) je bila Panonija v znatni meri opustošena in deloma že pod barbarsko okupacijo.⁸⁸ Njegovo rojstno mesto je bilo že v letu 374 kot neposredno zaledje v vojni proti Sarmatom in Kvadom izčrpano, poleg tega so ga prizadele večkratne naravne nesreče, najverjetneje potresi. V letu 456 je uničujoč potres mesto zravnal z zemljo.⁸⁹

⁸³ HILARIUS, *Collectanea*, Series B 8,1 (CSEL 65, 174). Naslovniki dokumenta so navedeni v zaporedju: *Ursatio, Ualenti, Magdonio, Megasio, Germinio, Gaio, Iustino, Optato, Marciali et ceteris Ariminensis synodi legatis* ... Prim. A. CEDILNIK, *Ilirik*, 279; 280 op. 123. D. GÁSPÁR, *Christianity*, 115; 149 postavlja enega od obeh škofov hipotetično v Savarijo.

⁸⁴ Prim. kratko R. BRATOŽ, *Menišтво v rimskih provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana*, v: *Vita artis perennis – Ob osemdeseti obletnici akad. E. Cevca* (ur. A. KLEMENC), Ljubljana 2000, 103–126, zlasti 107.

⁸⁵ Y.-M. DUVAL, *Aquiée et Sirmium* (op. 39), 353–357.

⁸⁶ *Altercatio* ... (PL Suppl. I, 350).

⁸⁷ PAULINUS, *Vita Ambrosii* 11,1 (*Vite dei santi III*, Milano 1974, 66: *una de virginibus Arrianorum inpuidentior ceteris*).

⁸⁸ F. LOTTER (ter R. BRATOŽ in H. CASTRITIUS kot sodelavca), *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)*, Ljubljana 2005, zlasti 127–135 in 235–238.

⁸⁹ O slabem položaju Savarije v letu 374 poroča AMMIANUS MARCELLINUS 30,5,14 (... *Sauariam... eo inualidam tempore assiduissime malis afflictam*). Kasnejše uničenje mesta omenjajo *Fasti Vindobonenses* a. 455 (*Chronica minora I*, MGH AA 9, str. 304, št. 577): *et eversa est Sabaria a terrae motu VII id. Septembr. die Veneris* (datum katastrofe, petek 7. septembra, ustreza letu 456).

3. Vprašanje čaščenja sv. Martina v panonskem prostoru v 5. in 6. stoletju

Obstoja Martinovega svetniškega čaščenja na območju rimske Panonije ohranjeni literarni viri ne potrjujejo, prav tako se ga ne da dokazati z materialnimi najdbami. Nekaj poročil s konca 4. stoletja kaže na možnost, da bi se svetniški sloves pokojnega tourskega škofa razširil tudi na območje njegove domovine. Sulpicij Sever poroča, da je po prizadevanju Martinovega učenca in Sulpicijevega prijatelja Postumijana postal svetnikov življenjepis poznan tako rekoč v vsem krščanskem svetu; med evropskimi deželami se poleg Italije omenja razširjenost tega spisa »v celotnem Iliriku«.⁹⁰ Po Postumijanovem potovanju na Vzhod je postal poznan tudi v tamkajšnjih meniških skupnostih, zlasti tistih, kjer so prebivali menihi zahodnega porekla.

Gotovo je izročilo o galskem škofu poznal Hieronim, tedaj voditelj samostanske skupnosti v Betlehemu. Martinov generacijo mlajši rojak iz Ilirika (rojen okrog 347), ki je v svojo »Kroniko« (zaključeno okrog 380) vključil nenavadno dolg in podroben zapis o panonskem škofu in mučencu Kvirinu iz Siscije, je bil do Martina kot drugega rojaka v širšem pomenu besede bolj zadržan. Ne da bi Martina imenoval, je v komentarju k Ezekielu (36,1–15) zavrnil milenaristično razlago konca sveta, ki jo je tourskemu škofu pripisal »nedavno naš Sever v Dialogu z naslovom 'Gallus'«, pred tem pa so jo med latinskimi pisci zastopali Tertulijan, Laktancij in Viktorin Ptujski. V Martinovem času je bil milenarizem teološko presežen in so ga splošno odklanjali.⁹¹

Na dveh mestih je Hieronim izrazil odklonilen odnos do takega ravnanja, kot ga Sulpicij Sever pripisuje Martinu. Pri tem ni imenoval ne Martina ne pisca njegovega življenjepisa. V enem primeru, ki se nanaša na problem prestopa iz vojaške službe v asketsko življenje, je aluzija na Martina samo možna, v drugem primeru pa je skoraj zanesljiva, saj Martinova delitev plašča v Amiensu nima poznanih analogij. V pismu prijatelju Heliodoru (*Epitaphium Nepotiani*) iz leta 396 – torej prej kot bi lahko dobil v roke Sulpicijev življenjepis sv. Martina, verjetno pa so že krožile govorice o epizodah iz njegovega življenja – je Hieronim dokaj kritično označil ravnanje, kakršno srečamo tudi pri Martinu ob njegovem postopnem prestopu iz vojaške službe v asketsko življenje. Kot zagovornik eremitskega ideala je namreč zagovarjal takojšnjo in popolno predanost asketskemu življenju brez prehodnih oziroma »vmesnih« oblik. Zavračal je neodločnost, nedoslednost in polovičarstvo po posvetitvi asketskemu idealu (*conversio*). Kdor opravlja po zaobljubi asketizmu še naprej vojaško službo, služi v uniformi enega gospodarja (cesarja) drugemu gospodarju (Bogu), in sicer skrivaj, saj se njegovo asketsko oblačilo (*cilicium*) skriva pod vojaškim plaščem in sijajno uniformo gardista; z obrazom, izmučenim od posta, nastopa pred posvetnimi dostojanstveniki; uniformo nosi zato, da bi lahko pomagal vdovam, sirotam, zatiranim in revnim.⁹²

⁹⁰ Sulpicius Severus, *Dialogi* 3,17,4 (CSEL 1, 215): ... *primum illum nostrum libellum non per Italiam tantum, sed per totum etiam diffudit Illyricum*. Prim. W. Berschin, *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter I.*, Stuttgart 1986, 207–208.

⁹¹ Hieronymus, *Commentarius in Hiezechielem* 11,36 (CCSL 75, 500, vv. 654–664: ... *et nuper Severus noster in dialogo cui 'Gallo' nomen imposuit...*); prim. Sulpicius Severus, *Dialogi* 2,14,1–4 (CSEL 1, 197). Tako kot drugi milenarični spisi je prišel tudi ta (*opuscula Postumiani et Galli*) na seznam t.i. *apocrypha*, spisov, ki jih je Cerkev odklanjala kot neprimerne (*Decretum Gelasianum* 5,7,5; E. v. Dobschütz, *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*, Leipzig 1912, 56). Prim. C. Stancliffe, *St. Martin* (kot v op. 7), 298. O zavračanju milenarizma prim. R. Bratož, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino fra Aquileia e Poetovio*, Udine, Gorizia 1999, 330–332 (s podrobno literaturo).

⁹² Hieronymus, *Epistula* 60,9–10 (... *mihi non placent dilationes istae imperfectae seruitutis Dei ... qui sub alienis signis deuotus miles fuit, donandus laurea sit postquam suo regi coeperit militare*). Prim. C. Stancliffe, *St. Martin*, 298–300, z navedbami analognih primerov prestopa iz vojaškega stanu med askete; o Nepotijanu, ki je bil najprej vojak in nato asket, gl. *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire 2 (L'Italie chrétienne)*, izd. Ch. in L. Pietri, Roma 2000, 1535–1536.

V komentarju k Izaiji (iz obdobja 408/410, ko je lahko bral Sulpicijevo biografijo) se je obregnil ob delitev oblačila, kakršno predstavlja Martinova delitev plašča v Amiensu. V njej je videl pretiravanje, ki ni v skladu s Kristusovim priporočilom učencem (Evangelij po Luku 3,11): »Kdor ima dve suknji, naj ju deli s tistim, ki nima nobene«. Tisti, ki tako ravna, želijo na ta način pridobiti javno naklonjenost.⁹³ Čeprav je Hieronim zapisal, da tako ravna mnogi (*plurimi*), je pri tem vsakdo najprej pomislil na Martina kot prvega med njimi in s tem zgled za kasnejše posnemovalce. Hieronimovi kritični opazki o istočasnem »dvojnem« (posvetnem in duhovnem) življenju in o pretiravanju s potezami nastopaštva sta verjetno (zlasti druga) odraz njegove zadržanosti do širjenja Martinovega svetniškega čaščenja v desetletju po njegovi smrti.

Nasprotno pa eno generacijo kasneje Sozomen v svoji v Konstantinoplu napisani Cerkveni zgodovini (okrog 443–448) do svetnika ni imel zadržkov, saj ga je prikazal kot bojvnika za pravovernost, začetnika asketizma v Iliriku in škofa s svetniškim slovesom.⁹⁴ Vsekakor je po Martinovi smrti pozitivno vrednotenje njegovega dela postopoma prevladalo. Po poročilih galskih kronistov se je v prvi polovici 5. stoletja že širilo njegovo čaščenje,⁹⁵ ki je v drugi polovici 5. stoletja in nato v 6. stoletju dobilo precejšnje razsežnosti; Martin ni bil deležen svetniškega čaščenja le v Galiji, temveč sporadično tudi v Španiji in Italiji,⁹⁶ še več, njegovo čaščenje se je uveljavilo tudi na Vzhodu, kjer sta se kasneje na podlagi izročila o njem izoblikovali celo dve svetniški osebnosti, z datumom čaščenja na 10. in 12. november: (1) Martin, doma iz panonske Sabarije, čaščen v Iliriku, borec proti arijancem, asket na Galinariji in škof v Tarracini⁹⁷ ter (2) Martin kot vojak, ki je prerezal svoj plašč, asket in nato škof v galskem mestu Konstantina(!) ter čudodelnik, čaščen v frankovski državi (*Phrangía*).⁹⁸

O njegovem svetniškem čaščenju v Panoniji v 5. in 6. stoletju se ni ohranilo nobeno poročilo. Na sicer maloštevilnih zgodnjekrščanskih napisih Panonije se ne omenja nobena oseba s tem imenom, ki bi mogla dobiti ime po svetniku. Na verjeten obstoj svetnikovega čaščenja v zgodnjem 6. stoletju kaže ime, posredno pa tudi življenjska pot Martina iz Brage (*Bracara*). Ob rojstvu med leti 510 in 520 v Panoniji (*Pannoniae genitus*) – najverjetneje v njenem južnem delu, ki je bil v okviru vzhodnogotskega kraljestva Teoderika Velikega – je dobil ime po galskem svetniku panonskega izvora, kar je kasneje s ponosom poudarjal. Po mladostnih letih v domovini in večletnem prebivanju na Vzhodu je po letu 550 odšel v Brago v hispanski Galiciji, kjer je bil najprej ustanovitelj samostanske skupnosti (*Dumium* pri Bragi), kasneje pa je postal škof v Bragi in uspešen misijonar med Svebi. Po lastnih besedah se

⁹³ Hieronymus, *Commentarius in Esaiam* 16,58,7 (CCSL 73 A, 1963, 666, vv. 63–66: *Quod et Dominus in euangelio loquebatur: Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti. Non enim unam iussit scindi et diuidi, quod multi popularis aurae causa faciunt, sed alteram non seruari, augens praecepta iustitiae ...*); prim. *Vita Martini* 3,1–2.

⁹⁴ Gl. zgoraj op. 37–40.

⁹⁵ Prosperus Tiro, *Epitoma chronicon* (A. 433), ad a. 381 (*Chronica minora* I, izd. Th. Mommsen, MGH AA 9, 21981, 461); *Chronica Gallica* (A. 452) I, 4, ad. a. 379; V, 43, ad a. 398; VIII, 48 (MGH AA 9, 646; 650; 652).

⁹⁶ Prim. F. Prinz, *Frühes Mönchtum im Frankenreich*, Darmstadt 1988 (2. izd.), 20–28, karti 1A in 1B v prilogi; L. Pietri, *Naissance d'une cité chrétienne. La ville de Tours, 732–788; 798–831*. Najstarejši dokazi za obstoj čaščenja sv. Martina v severnojadranskih deželah izhajajo iz druge polovice 6. stoletja: (1) upodobitev na ravenskem mozaiku (Sant'Apollinare Nuovo, ok. 561; gl. W. Urban, *Iconografia di san Martino nei secoli*, v: A. Geretti (ur.), *Martino. Un santo e la sua civiltà nel racconto dell'arte*, Milano 2006, 29–39, zlasti 30–32); (2) omemba upodobitve Martinovih dejanj v cerkvi sv. Justine v Padovi v okviru istem času (ok. 560–565; Venantius Fortunatus, *Vita s. Martini* 4,674: *...cuius habet paries Martini gesta figuris*); (3) srebrni relikviariz iz zakladnice katedrale sv. Evfemije v Gradežu v obliki valja, okvirno iz 6. ali 7. stoletja, na katerem se med sedmimi svetniki omenja tudi *Martinus* (gl. S. Tavano v: A. Geretti (ur.), *Martino. Un santo...*, 88–89).

⁹⁷ *Synax. Eccl. CP*, Nov. 10,3 (st. 210–211).

⁹⁸ *Synax. Eccl. CP*, Nov. 12,3 (cc. 217–218); podobno tudi *Menologium Graecorum Basilii Porphyrogeniti imperatoris jussu editum*, Nov. 12 (PG 117, c. 156; Martin kot *episkopos Phrangias*).

je pri ustanovitvi samostanske skupnosti ravnal po načelih svojega soimenjaka in vzornika. Za baziliko, ki jo je zgradil, je pridobil relikvije Martina Tourskega. V tej cerkvi je tudi prejel škofovsko posvečenje. Za to cerkev je sestavil napis v 22 verzih, ki je po vsebini hvalnica Martina Tourskega. Kot poroča je z njegovim zgledom – že v času svoje mladosti – dosegel pomembne uspehe pri misijonu med ljudstvi tedaj etnično zelo heterogene Panonije. Njegovo misijonsko prizadevanje je zajelo kar petnajst pretežno germanskih skupin, ob katerih se omenjajo tudi Slovani. V pesmi je poudaril čudežno moč relikvij Martina Tourskega, ob tem omenil tudi svetnikovo nesporno priljubljenost v Galiji in hispanski Galiciji.⁹⁹ Tudi na nagrobnem napisu, ki ga je sam sestavil, je omenil Martina Tourskega kot svojega istoimenskega patrona in zgled na življenjski poti.¹⁰⁰

Po propadu antičnih struktur na območju srednjega Podonavja v drugi polovici 6. stoletja ni nobenega poročila o tem, da bi se med izoliranimi preostanki krščanskega prebivalstva iz antike ohranil spomin na galskega svetnika panonskega izvora. Čaščenje sv. Martina je ponovno zanesla v podonavski prostor frankovska država v desetletjih po uničenju avarske države (796), pri čemer se omenja kot najstarejša cerkev sv. Martina v neposredni bližini panonskega ozemlja v Traismauerju zahodno od Dunaja (okrog leta 833).¹⁰¹ Martinov rojstni kraj nastopa v virih od konca 8. stoletja (791) oziroma začetka 9. stoletja (805) dalje v obliki, ki je identična zapisom iz antike (*Sabaria*).¹⁰²

Pred sredino 9. stoletja je postal ta kraj upravno središče karolinške Vzhodne marke, z antičnim imenom nastopa tudi v dveh darovnicah iz leta 860.¹⁰³ Kontinuiteto poselitve potrjujejo arheološke raziskave, saj so se pri gradnji trdnjave v tej dobi oprli na tedaj obstoječe ostanke poznoantične palače. Obstoj antičnega imena do tega časa kaže na kontinuirano poselitev ostankov romanskega prebivalstva. Ker je bilo v tem času čaščenje galskega svetnika panonskega izvora v frankovski državi zelo razširjeno, je možno, da je prav to izročilo pripomoglo k izbiri Savarije za upravno središče Vzhodne marke.¹⁰⁴ Vendar pa na podlagi dosedanjih arheoloških raziskav ni mogoče dati odgovora na vprašanje, ali so ostanki provincialnega rimskega prebivalstva ohranili čaščenje sv. Martina vse do te dobe, ali pa ga je ponovno prinesla v ta prostor šele frankovska oblast.¹⁰⁵ Tako ne moremo dati odgovora na vprašanje, ali je v poznoantični Savariji v 5. in 6. stoletju obstajalo čaščenje sv. Martina.

⁹⁹ *Versus Martini Dumiensis episcopi in basilica* (izd. R. PEIPER, *MGH AA* 6,2, 1883, 194–195); prim. GREGORIUS, *Historiae* 5,37. O Martinu iz Brage in o njegovem pomenu za širjenje čaščenja sv. Martina Tourskega v Španiji prim. F. PRINZ, *Frühes Mönchtum*, 37; L. PIETRI, *Naissance d'une cité chrétienne. La ville de Tours*, 475–476. O Martinu iz Brage gl. J. ŠAŠEL, Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem, *Kronika* 24, 1976, 151–158; isti, *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 740–745.

¹⁰⁰ *Epitaphium Martini Dumiensis episcopi* (izd. R. PEIPER, *MGH AA* 6,2, 1883, 195, verzi 3 in 5–6): *Confessor MARTINE, tua hac dicatur in aula: / ... / Teque, patrone, sequens famulus MARTINUS eodem / Nomine, non merito, hic in Christi pace quiesco.*

¹⁰¹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 10 (izd. F. LOŠEK, Hannover 1997, 120 v. 16); H. WOLFRAM, *Salzburg Bayern Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*, Wien, München 1995, 311–312 (zlasti op. 616).

¹⁰² *Annales regni Francorum* a. 791; a. 805 (izd. F. KURZE, Hannover 1895, 89; 119); *Annales Fuldenses* a. 805 (izd. F. KURZE, H. HAEFELE, Hannover 1891, 353); H. WOLFRAM, *Salzburg Bayern Österreich*, 120.

¹⁰³ *MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum 1. Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngeren* (izd. P. KEHR, Berlin 1934), št. 38 (iz leta 844?); 101 in 102 iz leta 860; prim. tudi F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 2, Ljubljana 1906, št. 170 in 172; H. WOLFRAM, *Salzburg*, 120; 318–320.

¹⁰⁴ Prim. E. TÓTH, *Das Christentum in Pannonien* (kot v op. 2), 247 (zlasti op. 24), z mnenjem, da je to izročilo vplivalo na pomen kraja v karolinški dobi. O vlogi Savarije v 9. stol. gl. H. WOLFRAM, *Salzburg Bayern Österreich*, 120; 318–320.

¹⁰⁵ E.B. THOMAS, *Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria* (op. 67), zlasti 13–17; D. GÁSPÁR, *Christianity*, 114–115.

Seznam okrajšav:

CCSL	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> , Turnhout.
CLRE	<i>Consuls of the Later Roman Empire</i> (izd. R. S. BAGNALL, A. CAMERON, S. R. SCHWARTZ, K. A. WÖRZ), Atlanta 1987.
<i>Dialogi</i>	SULPICIUS SEVERUS, <i>Dialogi</i> , izd. C. HALM, CSEL 1, 1866, 152–216.
DACL	<i>Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie</i> , Paris.
DNP	<i>Der Neue Pauly</i> , Stuttgart.
GCS	<i>Die griechischen christlichen Schriftsteller</i> , Berlin.
HE	<i>Historia ecclesiastica</i>
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i> , Berlin – Hannover.
MGH AA	<i>Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi</i> , Berlin (ponatis München).
PG	J.-P. MIGNÉ (izd.), <i>Patrologiae Graecae cursus completus</i> , Paris.
PL	J.-P. MIGNÉ (izd.), <i>Patrologiae Latinae cursus completus</i> , Paris.
PLRE	<i>The Prosopography of The Later Roman Empire I</i> (A. D. 260–395). Izd. A. H. M. JONES, J. R. MARTINDALE, J. MORRIS, Cambridge 1975 (2. izd.).
RAC	<i>Reallexikon für Antike und Christentum</i> , Stuttgart.
SC	<i>Sources Chrétiennes</i> , Paris.
<i>Synax. Eccl. CP</i>	<i>Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae</i> (izd. H. DELEHAYE), Propylaeum ad Acta sanctorum Novembris, Bruxelles 1902.
<i>Vita Martini</i>	SULPICIUS SEVERUS, <i>Vita sancti Martini</i> , izd. J. FONTAINE, SC 133, 1968, 248–345.

Summary

Martin of Tours and His Contacts with Pannonia

Rajko Bratož

Examining three episodes in the life and work of Martin of Tours, the author had decided to adopt the so-called long chronology of Martin's life: from his birth in 316 or 317 (instead of 336) to his death in 397.

Depicting Martin's youth in Sabaria, the first chapter describes the military milieu of Martin's early life and the development of Christianity in Pannonia, especially in Sabaria, since the beginning of the reign of Roman Emperor Constantine. Martin's father was a military tribune (*tribunus militum*), the title he had probably not attained until his departure from Sabaria to North Italian Pavia; his post in Pavia could possibly be in the Imperial Roman *lancearii Sabarienses* unit. Several reasons speak in favor of the theory that Martin had completely served his time in the army and was retired when he was forty. His discharge from the army, which could be dated in the second, possibly even the third, year of Julius Caesar's campaigns against the Alamans, opens up the question of datation and circumstances of Martin's first encounter with Bishop Hilary of Poitiers.

After his release from the army in 357 or 358 Martin arrived to Illyricum to visit his parents. His subsequent clash with the Aryans represents one of the pivotal events in his life. A representation of this clash between Martin, an orthodox lay believer leading an ascetic life, who was later ordained an exorcist, and Pannonian Aryans, described in a hagiographic text written by Sulpicius Severus, is in accord with the one depicted by the historiography and polemical journalism of the second half of the 4th century. Confrontations between the Aryans and orthodox Christians usually took place in the form of polemics, dialog, or texts, but could also result in physical violence. A positive identification of

Martin's Aryan adversaries in Pannonia is not possible. Martin's arrival to Illyricum denotes an early instance of monkhood in Illyricum, and the first in which the ascetic was a native of the area.

Very little is known about the adoration of Martin of Tours as a saint during the decades after his death. Hieronimus, who was residing in Palestine at the time but was well acquainted with the situation in Illyricum, was rather reserved toward him. There is no data on the worship of Martin in Pannonia in the 5th and the 6th centuries. Martin's status of a bishop with a holy reputation is indicated primarily by the name and religious preference of Bishop Martin of Braga. Born in Pannonia, Martin of Braga was later appointed Bishop in Hispanian Galicia and was a devout worshipper of Martin of Tours. The adoration of Martin of Tours spread after the Carolingians defeated the Avars at the end of the 8th century.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Tudi v kasnejših letih se Mir ni odrekel svojega slogaškega koncepta, z otožnostjo se je spominjal Slomškovih, Einspielerjevih, Bleiweisovih, Tomanovih in Razlagovih časov, sodobne slovenske politične voditelje, klerikalne in liberalne, je še leta 1901 takole označeval: »Žalostna usoda Slovencev pa je hotela, da so dobili krmilo narodovo v roko moške, ki niso delovali naprej v smislu prvobornih, ki so na prvo stran političnega programa zapisali druge smotre in uvrstili narodnost med bolj postranske zadeve. . . » Povsod opažamo le poudarjanje klerikalizma ali liberalizma, in tudi slavospeve na korist zveze z Nemci, bodisi z liberalnimi, bodisi s konservativnimi.« (*Janko Pleterški, Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882–1920), ZČ, 10–11, 1956–1957, str. 193*)

... pred štirimi desetletji?

Leta 1523 srečamo nekajkrat, toda izjemoma, na kmetiji poleg gospodarjevega sina tudi sinovo ženo in enkrat poleg gospodarjevega brata tudi bratovo ženo. V kolono drugih sorodnikov v tabeli II smo všteli tudi gospodarjeve matere in brate. Kot je iz seštevka razvidno, je bilo takih družinskih članov le zelo malo. – Posebno omembe sinove ali bratove žene navajajo k misli, da so izjemoma še poznali na kmetijah neke oblike združnega življenja. Toda taki primeri nastopajo tudi drugod in v mnogo poznejšem času; sklepanje na zadrugo bi bilo zelo tvegano. (*Sergij Vilfan, Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospodstva Gradac iz teh let, ZČ 19–20, 1965–1966, str. 224*)

... pred tremi desetletji?

Leta 1892 je Ascoli pojasnjeval svoja stališča tudi do Slovencev v pismu goriškemu odvetniku Carlu Venutiju. Omenjal je nove razmere v Posočju, ko germanizacija pojenjuje in ko se morajo Italijani soočiti s Slovani, ki tudi žele svoj prostor pod soncem. Za prebivalce ob Soči, med nje se Ascoli še vedno prišteva, je prenehala nekdanja zgodovinska stvarnost. Nekdanje vprašanje, ali naj Goričani pripadajo neki nemški ali neki italijanski državi, je zamenjalo novo, ali naj novolatinsko ljudstvo Posočja ostane romansko ali pa postane slovansko. Ascoli ne dvomi, da bo izid tekme v korist romanskega prebivalstva. (*Branko Marušič, Graziadio Isaia Ascoli in Slovenci, ZČ, 30, 1976, št. 3–4, str. 296*)

... pred dvema desetletjema?

Kanitz se je ustavil tudi pri notranjih težavah bolgarske družbe ter nakazal odnos nekaterih slojev do narodnega gibanja. Bogati kmečki čorbadžijski trgovski sloj je bil po njegovem mnenju manj zavzet za propagando neodvisnosti, saj je bil deležen pomembnih privilegijev, ker je podkupoval korumpirane turške uradnike. Po njegovem mnenju bi se na agitacijo mlado bolgarskih odborov iz Bukarešte in Brajle lotil vstaje le del Bolgarov. Splošno vstajo bi lahko pričakovali samo, če bi katera sosednjih velesil – Avstrija ali Rusija – neposredno sprožila vojno proti Turčiji (*Imre Röss, Spremembe v balkanski politiki Habsburške monarhije v začetku dualizma in Felix Kanitz, ZČ 40, 1986, št. 3–4, str. 448*)

... pred desetletjem?

Kot dodaten, zelo močan razlog za ločitev zakona je Suzana Felicita navedla spolno bolezen, ki da jo je nalezla od svojega moža. Ker se ji je v času, ko je živela z možem, vedno znova pojavljala, tako da je bilo menda po mnenju zdravnikov ogroženo celo že njeno življenje, je šla najprej za dobro leto živeti v samostan Mekinje, pozneje pa še na zdravljenje v Padovo. Padovanski zdravniki so ji odločno odsvetovali obnoviti intimne stike z možem, enakega mnenja pa sta bila tudi kranjska doktorja Janez Andrej de Coppinis in Janez Jurij Keršinar, ki sta za sodišče napisala tudi ustrezni poročili. Za kakšno spolno bolezen je tu šlo, jč nemogoče reči, saj tudi zdravniška veda tistega časa še ni dobro razlikovala n.p. sifilisa od gonoreje. V virih jo enkrat imenujejo »lepra«, drugič »caeltica infectio« (*Maja Žvanut, Ločitev zakona pred tristo leti, ZČ, 50, 1996, št. 3, str. 350*)